

ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Kamunikat.org

НІА ГІЛЕВІЧ

ЯК НЕ СПЫНІЦЬ
УЗЫХОДУ СОНЦА...

ПУБЛІЦЫСТЫКА

МЭНСК

НАВУКА І ТЭХНІКА

1993

ББК 81.2 Бел
Г 47
УДК 808.26

© OCR: Камунікат.org, 2018
© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2018
© PDF: Камунікат.org, 2018

Гілевіч Ніл

Г 47 Як не спыніць узыходу сонца... Публіцыстыка.
Мн.: Навука і тэхніка, 1993.— 56 с. (Наш вечны
зніч).

ISBN 5-343-01445-3.

У гэтым зборніку вядомага паэта і дзяржаўнага дзеяча
выказваецца заклапочанасць станам развіцця беларускай мовы,
горача абараняецца яе статус як адзінай дзяржаўнай мовы
Рэспублікі Беларусь.

Прапануецца тым, хто зацікаўлены лёсам роднай мовы.

ISBN 5-343-01445-3

© Н. Гілевіч, 1993

БЕЛАРУСКАЯ МОВА
І НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНЫ СУВЕРЭНІТЭТ
(выступленне на рэспубліканскай канферэнцыі
19 мая 1992 г.)

Шаноўная грамада!

На парадак дня канферэнцыі мы вынеслі пытанне, важнасць і актуальнасць якога не выклікаюць у нас сумнення. Мы глыбока перакананыя, што станаўленне і ўмацаванне Рэспублікі Беларусь як незалежнай дзяржавы немагчымыя без паспяховага вырашэння моўнай праблемы, іначэй сказаць — без актыўнага ажыццяўлення прынятага два з гакамі гады назад Закона аб мовах.

Для таго каб забяспечыць сабе дзяржаўнае самацвярджэнне ў гэтым размаітым свеце, народу неабходна мець адпаведнае самапачуванне, а менавіта — адчуванне сябе адзіным і поўным гаспадаром на сваёй зямлі, у сваёй ўласнай краіне, неабходна мець — ні многа ні мала — зусім ясную і непахісна трывалую нацыянальную самасвядомасць. Некалі вялікі Янка Купала, чалавечна даверлівы, як і ўсе паэты, нават і вялікія, паспешліва абвясціў: «А мы самі сабе, самі ўжо гаспадары». Каб стаць сапраўднымі гаспадарамі і забяспечыць сабе нармальнае чалавечае жыццё, патрэбна перш за ўсё глыбока ўсвядоміць, што мы — гэта мы — народ са сваім уласным абліччам і ўласнай, жывой і несмяротнай, душою, і таму ў нас ёсць прыроднае, Богам дадзенае права на ўласны лёс, на незалежнае дзяржаўнае існаванне. Ідэя ўласнай дзяржаўнасці з векавечнай мары нашай павінна ператварыцца, нарэшце, у гістарычную рэальнасць, і дасягнем мы гэтага толькі пры адной умове — калі на нашай зямлі запануе яе ўласны прыродны голас, калі ва ўсім, што ёсць наша жыццё, наш грамадскі і сямейны быт, будзе праступаць, выяўляцца і святціцца сваім непаўторным святлом Беларусь.

Беларусь, Беларусь! Калі ж мы ўсе, хто жыве пад яе высокім небам, зразумеем: без беларускага слова Беларусі няма і не можа быць. Без беларускага — удакладняю і падкрэсліваю — дзяржаўнага слова. Дзяржаўнага і яшчэ раз дзяржаўнага!.. За доўгія стагоддзі мы

прывыклі, што нашай мове адводзілася зусім іншая роля — роля, якая асуджала яе на паступовае адміранне і пагібель. Небяспека гэтай яе смерці, а значыць, і смерці самой беларускай нацыі не адпадзе ні сёння, ні заўтра, калі яна, наша мова, не стане ў поўным сэнсе слова дзяржаўнай, такой, як руская ў Расіі, польская ў Польшчы, французская ў Францыі, балгарская ў Балгарыі і г. д.— аж да апошняй прызнанай светам дзяржавы: калі яна не запануе літаральна ва ўсіх сферах жыцця нашага народа, не будзе — свабодна і натуральна — гучаць паўсюдна і скрозь.

На вялікі жаль, я нават сказаў бы — на вельмі вялікі жаль, гэтай ісціны ніяк не хочучь зразумець многія і многія дзяржаўныя мужы нашы — і ў Вярхоўным Савеце Беларусі, у тым ліку ў яго прэзідыуме, і ва ўрадзе рэспублікі, і ў абласных, гарадскіх і раённых органах дзяржаўнага кіравання. Разумення, спрыяння і садзейнічання беларусізацыі Беларусі мала, а неразумення, прырэнчэння і перашкод, каб не сказаць адкрытага сабатажу, многа. Вельмі многа! На кожным кроку бачым і сутыкаемся з гэтым. Таксама, як і дзяржаўнікі, не пранікліся ідэяй адраджэння беларускай мовы, разуменнем яе ролі на сучасным этапе дзяржаўнага будавання Беларусі і многія грамадскія дзеячы, прадстаўнікі палітычных арганізацый і партый, гэтаксама як і існуючых на Беларусі рэлігійных канфесій.

Але што хацець ад дзяржаўнікаў і палітыкаў, калі нават многія людзі з ліку творчай, мастацкай інтэлігенцыі, нават тыя, што з беларускага слова хлеб ядуць, не спяшаюцца павярнуцца душой і сэрцам да гэтага слова, паказаць прыклад карыстання ім, павагі да яго.

Усё гэта вельмі сумна і горка ўсведамляць, але хацеў бы спадзявацца, што ўсе гэтыя процістаянні справядліваасці будуць пераадолены. Як пісаў некалі Ул. Дубоўка: «У перашкодах дух расце!»

Ці ажыццяўляецца наш, прыняты з такімі цяжкасцямі Закон аб мовах — хоць трохі? Менавіта — толькі хоць трохі, і толькі ў пэўных сферах. Дзякуючы падтрымцы асобных патрыятычна настроеных мужоў дзяржаўных і дзейнасці пэўных грамадскіх арганізацый, у тым ліку, а можа быць, і перш за ўсё нашага Таварыства, яго найбольш самаахварных сяброў, якіх нямала.

Такім чынам, задача задач — забяспечыць беларускай мове ў Беларусі сапраўднае дзяржаўнае становішча.

Як, якім чынам гэта зрабіць хутчэй і лепш — давайце вось і пагаворым., давайце і выкажам свае меркаванні, прапановы, крытычныя і самакрытычныя заўвагі. І не трэба бянтэжыцца, што мы сабраліся ў такі незвычайны час, што мы будзем гаварыць пра мову — пра вечны хлеб для душы тады, калі ўсе сумленныя людзі страшэнна заклапочаны тым, ці будзе ў іх ужо літаральна заўтра хлеб надзённы, ці будзе чым пакарміць і ў што адзець дзяцей і сябе. Можна, якраз у гэтым і ёсць сіла і веліч духу народнага і вымовістае сведчанне нашай прыроднай жыццяздольнасці. Будзем верыць, што менавіта так і ёсць.

НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ МОВЫ — НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ ДУХУ

**(з інтэрв'ю ў газете «Чырвоная змена»
за 12 студзеня 1993 г.)**

— Ніл Сьмонавіч, не так даўно ў сродках масавай інфармацыі быў апублікаваны зварот некаторых выкладчыкаў і студэнтаў Віцебскага педінстытута. Нагадаю, што там ішла размова аб змяненні Закона аб мовах, аб наданні рускай мове ў Беларусі статусу дзяржаўнай. Як на Вашу думку, такі зварот — выключэнне або пачатак мэтанакіраванай антыбеларускай кампаніі?

— Я не магу сказаць, што гэты ліст першы ці апошні. Працэс пераходу да беларускай мовы складаны, адносіны да гэтай справы вельмі розныя — у розных колах, у розных сацыяльных сферах да яго падыходзяць неаднолькава. Так што можна чакаць і наступных выпاداў супраць ажыццяўлення Закона аб мовах, супраць таго, каб беларуская мова *практычна* становілася дзяржаўнай мовай. Мяркую аб гэтым па тых пісьмах, якія прыходзяць да нас у Вярхоўны Савет. Да радасці нашай, большасць пісем, прычым абсалютная большасць, скіравана ў падтрымку беларускай мовы, людзі настроены супраць увядзення афіцыйнага двухмоўя.

Але прыходзяць розныя па тону, па гучанні і іншыя пісьмы: маўляў, мы вось не ведаем беларускай мовы і ў якой сітуацыі апынёмся, калі на яе пяройдуць усюды? Як жыць далей? Есць пісьмы злосныя, нядобрыйя... На шчасце, іх няшмат. Некаторыя пішуць непрыязна пра нашу мову ад элементарнага неразумення, што такое

мова, якое яна мае значэнне ў духоўным, культурным жыцці народа... Гэта чыста эмацыянальныя выбухі.

Аднак трапляюцца і больш страшныя лісты. Я б назваў іх пісьмамі «тэарэтыкаў» гэтага пратэсту, людзей, якія добра ведаюць значэнне мовы, уяўляюць, што такое дзяржаўны закон, ведаюць, што законы трэба выконваць... У такіх людзей свая свядомая палітыка, яны падводзяць пад свой пратэст тэарэтычныя асновы — маўляў, наогул ніякай беларускай мовы няма, яна — дыялект адзінай рускай мовы: адна Русь, тры племені, тры дыялекты... Нават да такога даходзіць.

Стагоддзямі існавалі мова, багатая і прызнаная ў свеце літаратура на гэтай мове, ёсць народ, беларуская нацыя, беларуская дзяржава — член-заснавальнік ААН, і вось — наце вам!.. Канешне, усё гэта засмучае, і мірыцца з гэтым я не магу. Адно — калі пратэст ідзе ад недасведчанасці: многія жыхары Беларусі проста не разумеюць, што тут і да чаго, бо спецыяльна гэтымі праблемамі не займаюцца. І калі чалавек па нейкай прычыне не здолеў вывучыць беларускую мову, ён супраць яе пратэстуе. Пратэст гэты, паўтараю, чыста эмацыянальны. Такім людзям можна дараваць, можна зразумець іх. Проста з імі трэба працаваць: трэба тлумачыць ім закон, сітуацыю нашу; такіх людзей можна і неабходна супакоіць. Іншая справа — «тэарэтыкі»...

— Вы казалі пра пэўныя сілы, якія свядома пратэстуюць супраць беларускай мовы. Хто гэта — асобныя «неарганізаваныя» элементы або нейкая канкрэтная палітычная сіла, якая ставіць перад сабой далёкасяжныя мэты?

— Тое, што такія сілы ёсць, бяспрэчна. Не заўсёды пэўны чалавек, які змагаецца супраць нашай мовы, з'яўляецца членам нейкай арганізацыі, нейкага руху. Але сапраўды, ёсць сілы, якія, мала сказаць, не зацікаўлены у перамозе беларусізацыі — яны ваража настроены супраць незалежнасці Беларусі і ўсяго таго, што на яе працуе. Незалежнасць мовы — гэта незалежнасць духу, а без незалежнасці духу не можа быць ні палітычнай, ні эканамічнай, наогул — дзяржаўнай незалежнасці. Гэтыя праціўнікі мовы — далёка не цёмныя людзі, яны ўсё гэта разумеюць.

— Ніл Сьмонавіч, адну з такіх арганізацый усё ж давядзецца назваць. Якраз «Славянскі Сабор» з'явіўся ініцыятарам збору подпісаў пад зваротам...

— Тое, што дадзеная акцыя інспірыравана, сумненняў не выклікае. Гэта не нейкая спантанная, а арганізаваная акцыя. Мы атрымалі з педінстытута афіцыйны адказ на наш ліст туды: маўляў, цалкам давяраць таму звароту і лічбам, якія ў ім прыведзены, падстаў няма, а многія подпісы пад ім проста сумнеўныя. А наконт арганізатараў — дык яны моўчкі не сядзяць, выходзяць на старонкі віцебскага друку, і не толькі віцебскага, інспіруюць падобныя лісты быццам бы ад імя народа, як у старых традыцыях — «ад імя працоўных»... У нашых умовах гэта рабіць няцяжка па прычыне недастатковай нацыянальнай самасвядомасці грамадзян.

Вельмі шкада, што сярод выкладчыкаў, сярод выхавальнікаў моладзі, знаходзяцца людзі, якія замест таго, каб тлумачыць нашу культурную і моўную палітыку, займаюцца збіраннем подпісаў пад заведама безнадзейнай справай. Нічога яны гэтым не даб'юцца! Нічога іх намаганні не дадуць — назад павярнуць кола гісторыі не ўдасца. Давайце лепей, шаноўныя, думаць, як лепш, з найменшымі маральнымі і іншымі затратамі, ажыццяўляць нашы законы і, у прыватнасці, Закон аб мовах. У нас ёсць усё аб'ектыўныя падставы, каб пазбегнуць канфрантацыі і канфліктаў, каб не дайшло да Карабаха або Прыдняпроўя. Дзякуючы мудрасці народнай мы можам абысціся без крыві.

Гутарку веў Алясь Палынскі

ПАВОЙСЯ БОГА, СВЯТАР!

**(«Народная газета»
за 22 ліпеня 1992 г.)**

Поп Павел Баянкоў на старонках рускай газеты «Политика. Позиция. Прогноз» (вып. № 6, чэрвень 1992 г.) начапіў на мяне ярлык «богборца». Так і назваў сваю грубую, абразлівую інвектыву — «Нил-богборец». З чаго б гэта раптам? Ды з таго, што ў маёй кнізе «Жыта, сосны і валуны» яму не спадабаўся верш «Апекуну ўсіх

моў на зямлі — Богу», у якім я нібыта «перешел к проклятиям и угрозам» Усявышшняму. Пры гэтым ён адкрыта падбухторвае маіх выбаршчыкаў адазваць мяне — у паркананне за грэх — з народных дэпутатаў. Ні больш ні менш!

Калі б справа сапраўды датычыла майго светапогляду, маіх адносін да рэлігіі, да самой ідэі Бога, я, напэўна, адно спасміхнуўся б, здзіўлены, ды і толькі. Я быў бы здзіўлены тым, што поп Баянкоў, чалавек, трэба думаць, з вышэйшай адукацыяй, так своеасабліва чытае і ўспрымае паэзію. Нікага «богоборчства» ў маім вершы няма, бо няма і таго Бога, якога ён узяўся абараняць. Ва ўсякім разе, я ў такога Бога не веру. Калі б ён быў, то не дапусціў бы таго, што сталася з мовай вялікага беларускага народа. Таму ў названым вершы Бог не больш як паэтычная гіпербала, якою аўтар падкрэслівае свой боль, свой пратэст супраць несправядлівасці, супраць гвалту над душой народа — ягонай мовай. І дарэмна поп Баянкоў прыпісаў мне тытул «богоборца», якім у гісторыі чалавецтва ўвеччаны імёны многіх вялікіх, знакамітых на цэлы свет дзеячаў навукі, літаратуры, мастацтва.

Справа зусім не ў маіх адносінах да Бога — не гэта прымусіла папа Баянкова ўзяць у рукі гнеўнае, начыненае шавіністычнай жоўцю пяро. Справа ў маёй шчырай заклапочанасці адраджэннем беларускай нацыі, ажыццяўленнем Закона аб мовах, паводле якога беларуская мова ў Рэспубліцы Беларусь абвешчана дзяржаўнай. Правядзенне гэтага закона ў жыццё папу Баянкову вельмі не даспадобы, бо, разумее ён, гэтак беларуская мова возьме ды і запануе на Беларусі. І тады — дзе ж дзенешся! — давядзеца ўпусціць яе нават у божыя храмы. Гэта будзе жахліва! Рухне адна з галоўных апор, на якіх трымаецца так любая сэрцу папа праславуемая ідэя «единой и неделимой». Вось чаму, хоць Закон аб мовах у вышэйшай меры дэмакратычны, памяркоўны, выпрацаваны з добрасумленным улікам рэальнай моўнай сітуацыі на Беларусі, у больш чым сціпрых захадах па яго ажыццяўленні папу Баянкову бачыцца «насыльственная беларусізацыя». Ён не можа ўтаіць сваёй высакароднай, гуманнай, благаслаўленай радасці, што адраджэнне беларускай мовы ідзе слаба — амаль зусім не паддаецца Закону. «Похоже,— піша поп,— что дела насильственной «беларусізацыи» обстоят неважно. Это становится ясным и приводит в отчаяние даже таких активных ее идеологов,

как писатель и депутат Верховного Совета Республики Беларусь Нил Гилевич».

Ну, што ж, хай парадзецца Богам прызваны заступнік праўды і справядлівасці: справа адраджэння нашай роднай мовы на нашай роднай зямлі пакуль што сапраўды знаходзіцца не ў лепшым стане, таму што, не кажучы пра аб'ектыўныя цяжкасці і перашкоды, амаль усюды натыкаецца на злымыснае супраціўленне і сабатаж. Але што датычыць «отчаяния», тым больш майго, то тут поп Баянкоў яўна паспяшаўся, няйначай як з д'ябальскага наслання прымроілася гэта «божаму служку». Ні ў якую роспач наконт адраджэння беларускай мовы я не ўпаў і не ўпадаю. Ніякае роспачы! Наадварот: непахісна ўплэўнаецца у поўнай перамозе справядлівасці — у запанаванні на Беларусі яе прыроднага, Богам дадзенага беларускага слова!.. «Отчаяние» ж немінуча дзевядзецца звездаць «таким активным идеологам» гвалтоўнай русіфікацыі, як поп Баянкоў і «іже с ним». Вядома, было б лепш, каб і яго душа не дайшла да роспачы, але для гэтага... Што трэба для гэтага? Напачатку — шчыра адказаць сабе і людзям на некалькі зусім нескладаных пытанняў. Толькі даастануць шчыра! Як набожны чалавек на споведзі.

Калі ў вас, шаноўны святар, ёсць у душы Бог, скажыце: чаму вы не ведзяце богаслужэнне на мове народа, які духоўна абслугоўваеце? Чаму не вучыце праваслаўных вернікаў на Беларусі гаварыць з Богам сваёй роднай мовай, як гэта робяць святары ў іншых свабодных і цывілізаваных краінах свету? Ва ўсіх уваскрэслых да жыцця і росквіту славянскіх краінах — і праваслаўных, і каталіцкіх — царква брала справу нацыянальнага адраджэння ў свае рукі, ратавала народ і яго мову ад асіміляцыі, была ачагом духоўнага (і не толькі!) супраціўлення заваёўнікам. А ў нас, на Беларусі? А ў нас царква выконвае гэтую місію? Працуе на адраджэнне народа, яго мовы і культуры? У вас ёсць на гэтыя пытанні адказ? Няма ў вас адказу, поп Баянкоў, няма! Такого адказу, за які не было б сорамна ні перад Усявышнім, ні перад уласным сумленнем. Тое, што вы можаце сказаць, мы, беларусы, чуюм ужо дзвесце гадоў, і яно не ад Бога, а, выбачайце, ад д'ябла. Толькі «с наущения дьявола» беларускую мову на Беларусі выгналі з храмаў, са школ і інстытутаў, з фабрык і заводаў, з дзяржаўных і грамадскіх устаноў, з арміі і, самае страшнае, узялі-

ся выганяць і «зело преуспели» ў гэтым — з самае душы народа. Узятая выхоўваць у простых, шчырых, даверлівых людзей непавагу, пагарду і нават нянавісць да сваёй роднай мовы! І хочучь, каб мы, свядомыя беларусы, заплюшчылі вочы на гэта, каб маўчалі і не бачылі, што твораць асімілятары, якім нялюдскім, амаральным заданнем заняліся!..

Як асоба адукаваная поп Баянкоў ведае, калі і чаму чалавек божы вымушаны закрычаць: «Нет правды на земле, но нет и выше!» Калі і Бог адварнуўся, ды не ад аднаго чалавека, а ад цэлага народа, і не зважае, што народ гіне, і не ратуе яго,— дык што, загадаеце дзякаваць Усавышняму? А дзе ж Божая справядлівасць? Дзе тое, што ў Святым Пісанні пра дар мовы сказана? І які гэта Бог дазваляе свайму служку радавацца з гора народнага?

Але пакінем Бога ў спакой. Не абарона Бога хвалюе перш за ўсё папа Баянкова, а тое, што на Беларусі ўзяты курс на адраджэнне беларускай мовы і нацыянальнай культуры, а гэта значыць справа асіміляцыі беларускага народа пачынае цягнуць парахненне. І трэба публічна бясціць тых, хто на гэта парахненне працуе. Ды каб і не было ў мяне таго «святатацкага» верша — усё адно знайшлася б нагода учаліцца і зняважыць. Бо справа не ў маім атэізме (атэістаў мільёны!), а ў тым, каб ударыць па ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння, каб аслабіць і абяскрыліць яе.

Дарэмныя намаганні, марныя высілки! Ідэя гэта прабівае і абавязкова праб'е сабе дарогу да кожнага сумленнага сэрца. І ўсе зразумеюць, што, жывучы на Беларусі, трэба ведаць дзяржаўную мову гэтай краіны; гэта і выгадна, і справядліва, і высакародна. Зразумеюць гэта, спадзяюся, і царкоўнікі. Так што бярыцеся, шануюны святар, за беларускую граматыку: добрую парадку даю.

І яшчэ: пабойцеся ўсё ж Бога, не гаварыце пра «насідзьственную «белорусизацию» на Беларусі. Паспрабавалі б вы так ставіцца да мовы народа, скажам, у Балгарыі ці ў Арменіі — і тады я паглядзеў бы, дзе, у якім прыходзе вам давалося б апынуцца. У Беларусі вам гэта не пагражае. Можаце правіць сваю службу спакойна. Але Бога — пабойцеся.

ЗАПАЛІЦЬ ІДЭЯЙ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

(з інтэрв'ю ў часопісе «Адукацыя і выхаванне»,
№ I за 1993 г.)

— Вы — старшыня Камісіі Вярхоўнага Савета Беларусі па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны, заснавальнік Таварыства беларускай мовы, адзін са стваральнікаў Закона аб мовах. Камісія, якую Вы ўзначальваеце, робіць значную працу, набыла вялікі аўтарытэт; ТБМ за кароткі тэрмін ператварылася ў грамадскі рух за родную мову; Закон аб мовах — гэта, бадай, пакуль што адзіны наш закон, які не застаўся «папяровым». Разам з тым Вы, Ніл Сьмонавіч, увесь час выказваеце трывогу, што ён ажыццяўляецца не заўсёды ў адпаведнасці з тымі патрабаваннямі, якія вымагаюць час і сапраўднае сённяшняе становішча мовы, ў грамадстве. Таму дазвольце запытацца: якія захады камісіі Вы лічыце найбольш плённымі, а якія не знайшлі пакуль што належнага водгуку ў выканаўчых колах, у грамадскасці? І што гэтаму перашкаджае?

— Праца нашай камісіі мае два галоўныя аспекты. Першы — законатворчы. Мы распрацоўваем законапраекты, якія датычаць сфер адукацыі і культуры, і выносім іх на пасяджэнні сесіі Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь для абмеркавання і прыняцця. Другі аспект — кантрольная дзейнасць камісіі. Калі законапраект стаў законам — трэба кантраляваць яго ажыццяўленне. І вось тут даводзіцца выкарыстоўваць розныя спосабы кантролю, прымаць розныя, як Вы кажаце, захады, каб закон не ігнараваўся ў грамадстве, каб выконваўся. Камісія ў супрацоўніцтве з пэўнымі міністэрствамі і ведамствамі падрыхтавала і «правяла» праз сесію ўжо некалькі законаў (аб адукацыі, аб культуры, аб святах, аб дзяржаўных сімвалах, аб зберажэнні гістарычнай спадчыны і інш.), некалькі законапраектаў будучь разгледжаны ў 1993 г. (аб музеях, аб бібліятэках і інш.)

Бясспрэчна, найбольшы наш клопат сёння — гэта выкананне Закона аб мовах, паводле якога беларуская мова ў Беларусі стала адзінай дзяржаўнай. Закон ажыццяўляецца з вялікімі цяжкасцямі, што тлумачыцца ў першую чаргу аб'ектыўнымі прычынамі: заняпад нацыя-

нальнай самасвядомасці, высокая ступень асіміляцыі беларусаў як самастойнага славянскага этнасу, фактычная русіфікацыя насельніцтва на ўсіх узроўнях — ад дзяржаўнага да бытавога і інш. Але, апрача гэтых аб'ектыўных, ёсць і прычыны суб'ектыўнага характару: ажыццяўленне Закона аб мовах натыкаецца на адкрытае супраціўленне і сабатаж з боку тых, у чые планы ніяк не ўваходзіць нацыянальнае адраджэнне Беларусі. Яны ўжо даўно пахавалі ў думках і нашу мову, і культуру, і гісторыю, ужо, як той казаў, і зэт падвялі і толькі заклапочаны, якім чынам хутчэй расправіцца з «апошнімі беларускімі нацыяналістамі». Члены камісіі, наколькі хапае сіл, напамінаюць дзяржаўным установам і дзяржаўным людзям, што законы прымаюцца для таго, каб іх выконваць,— інакш запануе беззаконнасць, наступіць разлад і хаос. Закон аб мовах — не выключэнне: яго таксама трэба выконваць, тым больш што ён вельмі памяркоўны і разлічаны на рэалістычна вывераныя і таму прымальныя тэрміны. Былі б толькі добрая воля ды элементарнае грамадзянскае сумленне, усведамленне элементарнага абавязку: жыву ў гэтай краіне — значыць мову гэтай краіны я абавязаны ведаць.

З прыемнасцю хачу зазначыць, што з выдавочным поспехам ажыццяўленне Закона аб мовах ідзе ў сферы адукацыі. І гэты поспех быў бы яшчэ нашмат большы, калі б дзяржаўныя ведамствы і ўстановы актыўней дапамагалі школе і настаўніцтву: напрыклад, у выданні разнастайных беларускіх слоўнікаў, арыгінальных і перакладных падручнікаў і дапаможнікаў на беларускай мове, у забеспячэнні бібліятэк творами беларускай мастацкай літаратуры і беларускімі перакладамі сусветнай літаратурнай класікі, беларускімі часопісамі і газетамі і інш. Недастаткова выкарыстоўваюцца для прапаганды роднага слова і навучання яму такія магутныя сучасныя сродкі масавай інфармацыі, як тэлебачанне і радыё. Удзел самога настаўніцтва ў гэтай працы мог бы быць непараўнана больш актыўным, гэтаксама як і ўдзел вопытных педагогаў-практыкаў у стварэнні такіх новых падручнікаў і навучальных дапаможнікаў, якія б неслі на сабе відочны адбітак і беларускай педагогічнай думкі, і самой ідэі нацыянальнага адраджэння.

— *Неўзабаве на разгляд урада рэспублікі будзе прадстаўлены праект Канцэпцыі адукацыі і выхавання*

ў Беларусі, распрацаваны ў БелНДІ адукацыі па даручэнні міністэрства. У ім значная ўвага надаецца выхаванню, у тым ліку ў сям'і. Як Вы лічыце, што выхавалі ў Вас сям'я, бацькі, за што Вы ім удзячны?

— Спецыяльная акцэптацыя ўвагі на праблемах выхавання, напэўна, дапаможа больш паспяхова вырашаць адвечную задачу — пераадоленне «нажніц» паміж навучаннем і выхаваннем, ад чаго наша практычная педагогіка сёння ў значнай меры церпіць страты. Узмацненне выхаваўчай ролі школы і пазашкольнай працы ў маім разуменні зусім не павінна азначаць, што гэтым робіцца палёгка для сям'і і на бацькоў цяпер будзе класіцца меншая адказнасць за выхаванне сваіх чадаў. Наадварот, адказнасць сям'і стане павышацца. Справа выхавання моладзі ў нас у такім небяспечным заняпадзе, праблема гэта настолькі абвастрылася, што на яе вырашэнне шкадаваць сродкі было б проста неразумна. Па сутнасці, ужо ёсць падставы для таго, каб прабіць у звон, што трэба ратаваць нацыю, бо будучыня нацыі — дзеці. Справа, паўтараю, архісур'езная.

Я нарадзіўся і вырастаў у звычайнай беларускай вёсцы, у шматдзетнай сям'і, дзе шанаваліся добрыя народныя звычаі і традыцыі, дзе выхаванне ішло ў духу павагі да вечных маральных каштоўнасцяў, якімі кожны чалавек абавязаны даражыць. На першым месцы — гэта працоўнае выхаванне, урокі вясковага працоўнага жыцця, якія мы, дзеці, бачылі не толькі ў сям'і, але і навокал і якія засвойвалі амаль ад калыскі. Асабліва ўдзячны я ў гэтым сэнсе маме Кацярыне Мікалаеўне, на якой ляжаў амаль увесь клопат і пра гаспадарку (агарод, карова, авечкі, свінні, гусі, куры), і пра васьмярых малалетніх едакоў і памочнікаў. Бацька Сымон Пятровіч працаваў то ў суседнім сельсавеце, то ў райвыканкаме і дома бываў толькі па выхадных днях. З яго боку больш ішло таго, што ўпывала на станаўленне светапогляду, ідэйна-палітычных перакананняў і эстэтычнага густу. Так, ён вельмі любіў песні, сам хораша спяваў і дадуцаў да іх характва нас. Ён любіў чытаць кнігі і зноў жа даваў нам у гэтым прыклад. У хаце, можна сказаць, быў культ кнігі. Мама была непісьменная, самой вучыцца не выпала, але яна была самаахвярнай у тым, каб забяспечыць нам, дзецям, умовы для вучобы. Усё

брала на сябе, усё рабіла, выбіваючыся з апошніх сіл, каб толькі мы добра вучыліся. І яшчэ адзін штрышок: і маці, і бацька з вялікай далікатнасцю і паважаннем ставіліся да маіх яшчэ дзіцячых спроб «складаць вершы».

— Ніл Сьмонавіч, а якія, на Вашу думку, захады з боку кіраўніцтва Міністэрства адукацыі маглі б з'явіцца найбольш спрыяльнымі для беларусізацыі, для перайтварэння ўсяго жыцця на Беларусі ў менавіта беларускае, адпаведнае маральным, культурным, этнапсіхалагічным запытам і патрэбам, генетычнаму «коду» людзей, якія жывуць на гэтай зямлі?

— Так, мы павінны грамадскае жыццё на Беларусі зрабіць беларускім. Бо калі яно не будзе праходзіць пераважна ў беларускіх нацыянальных формах — ні пра якую самастойную, суверэнную і моцна развітую краіну Беларусь не можа быць і гаворкі. Але каб у Беларусі паўсюдна адчувалася Беларусь, каб наша рэспубліка мела сваё ўласнае аблічча — для гэтага трэба самім людзям пачувацца грамадзянамі, зацікаўленымі ў фарміраванні і падтрымцы самабытнага беларускага стылю жыцця. Кажу пра ўсіх жыхароў рэспублікі незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці, хоць у першую чаргу, несумненна, гэта датычыць этнічных беларусаў як асноўнай масы карэннага насельніцтва краіны.

Зрабіць сваю дзяржаву магутнай, багатай і квітнеючай могуць толькі грамадзяне-патрыёты. Манкурты, архаўцы, людзі «перакаці-поле» такою яе не зробіць — ахопленыя прагай нажывы, яны могуць толькі плюндрыць і паскудзіць яе святыні. Яны ніколі з асаблівым пачуццём абавязку і гонару не скажуць: «О, гэта мая радзіма, я бязмежна яе люблю, тут пасля мяне будуць жыць у многіх пакаленнях мае нашчадкі, і таму буду рабіць усё, што ад мяне залежыць, каб паспрыяць яе росквіту!»

Як у сістэме адукацыі выхоўваць менавіта грамадзян-патрыётаў — пытанне вельмі шырокае. Магчымасці школы, тэхнікума, ВУ і настаўніка-педагага ў гэтых адносінах практычна неабмежаваныя. Уся класная і пазакласная (аўдыторная і пазааўдыторная) работа з дзецьмі і моладдзю павінна быць у гэтым сэнсе мэтанакіраванай. Гэта — галоўнае, астатняе — творчыя пошукі педагага, яго нераўнадушнасць, яго зацікаўленасць. Няма такога прадмета, выкладанне якога не дае магчымасці — у

большай ці меншай меры — весці нацыянальна-патрыятычнае і маральна-этычнае выхаванне. І няма такога віду пазанавучальнай работы, якую ў гэтых жа мэтах не мог бы скарыстаць педагог-выхавальнік.

Тут важна, каб кожны працаўнік на ніве адукацыі пранікся разуменнем: нацыянальная аснова ў навучанні і выхаванні — гэта аснова плённасці і перспектывнасці ўсіх накірункаў, шляхоў і метадаў сучаснай педагогікі. Важна, каб кожны з іх пастаянна думаў: як сваіх выхаванцаў, давераную табе моладзь на ўсё жыццё запаціць ідэяй Бацькаўшчыны? Як абудзіць у іх душах павагу і пашану да яе гісторыі, культуры, мовы? Як прымусіць іх жыць клопатамі свайго народа, сваёй краіны, працаваць і тварыць дзеля яе аўтарытэту і славы?

— Вы — заслужаны дзечні навукі, аўтар шэрага грунтоўных навуковых даследаванняў, на працягу ўсяго свайго жыцця займаецеся педагогічнай дзейнасцю. У сувязі з гэтым пытанне: як Вы ацэньваеце стан сённяшняй педагогічнай навукі ў Беларусі, яе ўзаемадзеянне з практыкай? Якія накірункі фундаментальных даследаванняў у адукацыі здаюцца Вам, Ніл Сьмонавіч, найбольш перспектывнымі?

— На мой погляд, педагогічная навука ў Беларусі сёння знаходзіцца на пачатку пераломнага перыяду свайго развіцця — дай Божа, каб ён не быў занадта доўгім. Веру, што навуковыя сілы ёсць дастатковыя, асабліва сярод выдатных педагогаў-практыкаў. Важна толькі належным чынам мабілізаваць іх на творчую працу, не страціць зерні плённых пошукаў, набытага вопыту.

Не вазьму на сябе смеласць прадвызначыць канкрэтныя накірункі развіцця нашай педагогічнай навукі, але ў адным перакананы: усе яны так ці іначэй будуць ісці ў рэчышчы ідэі сацыяльнай педагогікі. Тое, што будзе па-за гэтым рэчышчам, будзе не ад жыцця, не ад рэальных патрэб грамадства і дзяржавы і само сабою адпадзе за непатрэбнасцю. Тэорыя павінна служыць практыцы, а ад педагогічнай практыкі патрабуецца адно — выхаваць сацыяльна паўнацэннага Грамадзяніна. Таго грамадзяніна, на якім будзе трымацца, расці і дужэць Дзяржава. Зразумела, не нейкая абстрактная, а наша Беларуская. І таму зноў жа ўсе пошукі педагогічнай тэорыі і практыкі

будуць апладняцца ідэяй адраджэння і росквіту Бацькаўшчыны.

Дадам да сказанага, што дзейснасць і плённасць нашых намаганняў у гэтай галіне будуць залежаць ад таго, як хутка навукоўцы здолеюць раскатурацца і вызваліцца ад шкарлупіння змярцвелых ідэйна-палітычных і сацыяльных догмаў, якія дзесяцігоддзямі скіроўвалі педагогіку ўбок ад жыццёвых патрэб нацыі, ад таго, што ёсць лёс народа. Паглядзім праўдзе ў вочы: яшчэ і сёння пры словах «трэба стварыць беларускую нацыянальную школу» многія і тэарэтыкі, і практыкі кідаюцца ў распач: «Каравул! Школу хочучь зрабіць нацыяналістычнай! Нацыяналізм хоча пралезці ў педагогіку і разбурыць яе!» Падобны крык-лямант — гэта ўжо і не навука, і не педагогіка, а палітыканства. У сапраўднасці мы хочам зрабіць школу чалавечай — у самым дакладным сэнсе гэтага слова. І толькі! Хіба «нацыянальная» азначае абмежаваная ў праграмах, заніжаная ў аб'ёмах ведаў, не сучасная па методыках? Ні ў якім разе! Мы, дзякаваць Богу, не ворагі самі сабе, каб так бязглузда разумець задачы адукацыі і выхавання.

— *Вы — народны паэт. Вашы вершы чытаюць для душы, Вашы песні спяваюць пры сяброўскай бяседзе (хоць бы тыя ж «Бярозы»), але апошнім часам, здаецца, менш стала з'яўляцца ў друку Вашых новых твораў. Мо, за грамадскім клопатам, які вымагае ўсіх сіл, душа «перастала спяваць»?*

— Вядома, часу на тое, каб пабыць сам-насам з чыстым аркушам паперы, амаль не застаецца. Апрача штатнай працы ў камісіі Вярхоўнага Савета і выканання дэпутацкіх абавязкаў, шмат сіл даводзіцца выдаткоўваць на грамадскія клопаты (старшыня ТБМ імя Ф. Скарыны, Камітэта па дзяржаўных прэміях, журы конкурсу на новы дзяржаўны гімн і многае-многае іншае, не кажучы пра амаль штодзённы ўдзел у розных бягучых падзеях грамадска-палітычнага і культурнага жыцця ў рэспубліцы). Тым не менш сёе-тое з таго, што хвалюе, «ухітраюся» выказаць мовай паэзіі. На мяжы 1991 і 1992 гг. выйшлі ў свет зборнікі вершаў «Жыта, сосны і валуны» і «Незалежнасць»: у першым — творы 1987—1989, у другім — 1990—1991 гг. На працягу апошніх паўтара гадоў апублікаваў некалькі падборак новых вершаў, у тым ліку ў

«Польмі», «Звяздзе», «Народнай газеце», «ЛіМе». Фактычна гатоў рукапіс новай кнігі паэзіі, але як яе выдаць у сучасных умовах, калі «дзікунскі рынак» літаральна душыць мастацкія выданні на беларускай мове.

Дарэчы, Вы прыгадалі шырокаваядомую, папулярную і за межамі Беларусі песню «Вы шуміце, бярозы». Дык хачу з нагоды сказаць, што аўтар яе мелодыі Эдуард Ханок напісаў новую — як мне здаецца, вельмі ўдалую — песню на мой верш «Толькі тая адна». Два вершы ў самы апошні час паклаў на музыку Ігар Лучанок. А Эдуард Зарыцкі напісаў цэлы цыкл песень на мае вершы — з ім у мяне і раней было добрае супрацоўніцтва (напрыклад, песня «Пальмовая ростань»). Цікавую, добра прынятую слухачамі песню «Сонца ў азерцы» напісаў Леанід Захлеўны. Хораша прагучала і яшчэ адна нядаўняя прэм'ера — песня «Шлях да Беларусі», музычныя крылы якой даў малады кампазітар Мікалай Сапура.

Апрача вершаў, за апошні час мною нямала напісана публіцыстычных артыкулаў, апублікавана прамой і выступленняў. Яны сабраны ў кнігу «Выбар», рукапіс якой чакае сваёй чаргі ў выдавецтве «Беларусь».

— *А можна — «пытанне на засыпку»? Чым вытлумачыць тое, што Вам, Ніл Сымонавіч, ніколі не даводзіцца адракацца ад сваіх выказванняў, мяняць на 180° свае погляды? Што дапамагае Вам выбіраць тыя ідэалы, якія з цягам часу набываюць усё больш і больш прыхільнікаў? У Вас, здаецца, нейкая надзівя прамая «лінія лёсу»...*

— Наконт прамой «лініі лёсу» мушу сказаць, што гэта не зусім так. На лёс майго пакалення — а значыць, і лёс народа — выпалі такія катаклізмы, што на пэўныя рэчы погляд давалося памяняць, часам даволі істотна. Але што датычыць галоўнай ідэі майго жыцця, тут не мянялася нічога: ніколі я не адступіўся ад яе ні на крок, не адварочваўся ні пры якіх абставінах. Яна — мая пуцяводная зорка з самых зялёных юнацкіх гадоў. Ідэя гэтая — ідэя адраджэння нашай роднай мовы, культуры, памяці, адраджэння і ўзвышэння на алтары гісторыі нашай нацыі. Гэтым жыву, гэтым жыву і — колькі дасць Бог — буду жыць гэтым.

*Пытанні задавала журналіст
Ганна Швэцова*

УДУМАЛІВА І АСЦЯРОЖНА:

ГЭТА Ж — МОВА!..

**(слова на адкрыцці рэспубліканскай канферэнцыі па пытаннях правапісу беларускай мовы.
«Народная газета» за 9 снежня 1992 г.)**

Роўна два гады назад на адной рабочай нарадзе ў Савеце Міністраў рэспублікі нашай Акадэміі навук было даручана ўзяцца за падрыхтоўку рэспубліканскай навуковай канферэнцыі па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы. Што прымусіла паставіць на парадак дня гэтае пытанне? Канешне ж, незадавальненне тым, што наша родная мова з кожным годам усё больш траціць сваё ўласнае, прыроднае — дадам: вельмі пекнае, чароўнае — аблічча. Усё часцей падступае ўражанне, як быццам на жывы, родны і мілы твар пачалі нацягваць чужую мёртвую маску. Для ўсіх, хто раней ці пазней прыняў да сэрца вялікі завет Багушэвіча: «Не пакідайце ж... каб не ўмёрлі!», мірыцца з такімі стратамі далей стала немагчыма.

Адно з галоўных прычын гэтай бяды справядліва ўбачылі ў недасканаласці дзеючага правапісу, у яго няпоўнай адпаведнасці жывому гучанню мовы. Сапраўды, адна з галоўных прычын — у гэтым. Адна, але не ўсе. Што наша мова набыла і працягвае набываць аблічча, якое нас крыўдзіць, вінаваты не толькі правапіс. Вінаваты і лексіка, у якую без патрэбы хлынула безліч слоў з рускай мовы; і сінтаксіс — гэтая сапраўдная душа мовы, якую пачалі нявечыць не ўласцівымі ёй прыёмамі скаплення слоў і арганізацыі сказа; і фразеалогія — альбо проста жыўцом перанесеная з іншай моўнай стыхіі, альбо ў значнай меры падагнаная пад іншамоўную мадэль. Кожны з гэтых накірункаў — асобная праблема, і ўсе яны, як і некаторыя іншыя, таксама патрабуюць вырашэння, якое не будзе, вядома ж, а ні хуткім, а ні лёгкім. Таму спадзяюся, што наша сённяшняя канферэнцыя па адраджэнні беларускай мовы — першая, але не апошняя: дзевяццацца сыходзіцца яшчэ неаднойчы.

На гэты ж раз мы заклапочаны станам нашага правапісу.

На акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі ў лістападзе 1926 г. Язэп Лёсік слушна, на мой погляд, гаварыў: «Правапіс — гэта законы,

дысцыпліна, і, як кожны закон, правапіс што-небудзь абмяжоўвае, чаго-небудзь не дазваляе. Словам, правапіс — гэта тое самае, што парадак, законнасць і дысцыпліна ў грамадскім жыцці».

Літаратурная мова нацыі павінна быць забяспечана правапісам — гэта адзначна. Пытанне гэта намнога больш важнае, чым можа каму-небудзь здавацца, ды і здаецца.

Мы — за нацыянальную незалежнасць Беларусі, за яе дзяржаўную самастойнасць. У маім разуменні, адзін з самых дзейсных сродкаў у станаўленні дзяржаўнасці — дасканалая літаратурная мова, нармаваная, узаконеная, да таго ж — дзяржаўная, высокааўтарытэтная ў грамадстве. На вялікі жаль, тое, што сёння робіцца ў нас з нашай нармаванай літаратурнай мовай, іначэй як безадказнасцю не назавеш. Ні пра якую павагу да яе гаварыць не даводзіцца. Больш чым наіўна думаць, што пры такім разнабоі ў правапісе, які сёння назіраецца ў беларускай прэсе, наша мова служыць станаўленню дзяржавы, умацаванню яе аўтарытэту ў вачах грамадскасці. На фоне небывалага развалу ў эканоміцы, у гаспадарцы, у сацыяльнай сферы развал у літаратурнай мове, можа быць, найбольш небяспечны. Па зразумелых прычынах ворагам беларушчыны, праціўнікам нашай незалежнасці даюцца падстава і правы гаварыць: калі вы, беларусы, нават самі не разберацеся, якая ваша мова, дык, можа, яе ў вас зусім няма, а значыць — няма і такой нацыі, такога асобнага славянскага народа? Пра якую ў такім разе незалежную Беларусь можа ісці гаворка?

Такога, што дазволілі мы, прычым у самы цяжкі перыяд станаўлення нашай незалежнасці, не дазволіла б сабе ні адна дзяржава ў свеце, нават з тых магутных, існаванню якіх нішто не пагражае. Гэта — адзін аспект праблемы — з пункту гледжання агульнапалітычнага.

Цяпер паглядзім на свавольнае абыходжанне з беларускім правапісам у прэсе з іншага боку. У Беларусі некалькі тысяч школ, сотні тэхнікумаў і вучылішчаў, дзесяткі ВНУ — і на кожным узроўні вывучаецца (ці пачынае вывучацца) беларуская мова. Апрача таго, створаны сотні гурткоў і курсаў па яе вывучэнні, што прадыхтавана ўсё тымі ж дзяржаўнымі задачамі. Як быць усяму гэтаму народу, гэтым сотням тысяч людзей, якія жадаюць авалодаць беларускай літаратурнай мо-

вай,— як ім быць, калі беларускія перыядычныя выданні, да якіх яны, натуральна, звяртаюцца, не могуць служыць ім дапаможнікамі? Адны пішуць так, другія сяк, трэця гэтак, чацвёртыя гэнак, пятыя — яшчэ як-небудзь. Якому беларускаму пісьму будзем вучыць дзяцей і дарослых, сваіх суайчыннікаў і тых замежнікаў, што цікавяцца беларускай мовай і культурай? Як засцерагчыся ад таго «школьнага хаосу», аб якім у прадмове да сваёй «Граматыкі» выдання 1929 г. папярэджаў сьлыны Браніслаў Адамавіч Тарашкевіч?

Са зразумелых пазалінгвістычных меркаванняў некаторыя грамадзяне кіруюцца прынцыпам: абы як мага далей ад рускай мовы, ад яе лексікі, марфалогіі і фанетыкі. Адаленне як самамэта незалежна ад таго, на карысьць гэта нашай літаратурнай мове ці не, паспрыяе гэта паляпшэнню яе функцыяніравання ці не, паслужыць павышэнню яе эстэтычных вартасцей ці не. Карацей кажучы — паварот да процілеглай крайнасці ў дачыненні да таго, што рабілася ў 30-х гадах і пазней. Тады ў аснову работы над «удасканаленнем» правапісу нашай літаратурнай мовы кляліся ідэйна-палітычны і сацыяльна-класавы прынцыпы — мова павінна служыць, па-першае, збліжэнню і зліццю народаў і, па-другое, дыктатуры пралетарыяту: ну, а цяпер — ідэйна-палітычны прынцып застаецца, толькі з адваротным матэматычным знакам, ці што? Няўжо нас і мова не аб'яднае — без палітыкі і чыйго б там ні было дыктату?

Адна з найбольш радыкальных прапаноў, якая мае досыць шырокую падтрымку, асабліва сярод творчай інтэлігенцы,— вярнуцца на 60 год назад і цалкам аднавіць правапіс Тарашкевіча, які дзейнічаў да нядобрай памяці 1933 г. Вядома, сёння мы вяртаем да жыцця многае — несправядліва ў свой час забытае, занябанае, адрынутае. Вяртаем з мінулага, але самі ў мінулае не вяртаемся, ці, дакладней, самі мінулымі, колішнімі не становімся, бо гэта немагчыма, бо мы, хоць і вяртаем у душы сваё даўняе, адабранае, вытраўленае, усё ж застаемся сённяшнімі і больш таго — імпэтна імкнемся ў заўтра і глядзім далёка наперад. Таму хацелася б запрасіць да роздуму наконт некаторых, на мой погляд, відавочных ісцін.

Ад той пары, калі Б. Тарашкевіч складаў сваю знакамітую граматыку беларускай мовы, прайшло тры чвэрці стагоддзя. За гэты час шмат што моцна перамянілася

ў нашым жыцці. Змяніліся і людзі, іх духоўны і маральны свет. А ці адбываліся змены ў мове — у самой жывой мове народа? Ці развівалася на працягу гэтых 75 гадоў мова? Думаю, адказ можа быць адназначны: бясспрэчна, развівалася. Вядома, мова належыць да катэгорый вечных і адрэзак часу даўжынёй у тры чвэрці стагоддзя ўвогуле для яе гістарычнага жыцця невялікі. Гэта ўвогуле, але што датычыць беларускай сітуацыі, то тут трэба мець на ўвазе некаторыя асаблівыя акалічнасці.

Успомнім стан нашай агульнанацыянальнай літаратурнай мовы на пачатку XX стагоддзя. Па сутнасці, нядаўна пачаўшыся, адбываўся інтэнсіўны працэс яе фарміравання, з вядомых прычынаў моцна запознены ў параўнанні з мовамі іншых славянскіх народаў. Толькі-толькі пачалі выходзіць першыя беларускія газеты і іншыя выданні, адкрываліся першыя беларускія школы. Пісалі гагачасныя аўтары — як хто ўмеў і як хто хацеў, звычайна — на сваім мясцовым дыялекце. Вядома, існавалі ўжо навуковыя працы Яўхіма Карскага і іншых рускіх і замежных даследчыкаў беларускай мовы; тым не менш той, хто браўся тады за складанне беларускай граматыкі, знаходзіўся ў вельмі цяжкіх умовах. Некаторыя моманты правапісу — скажам, напісанне слоў іншамовных, слоў неславянскага паходжання — не закраналіся ў мовазнаўчых працах ніяк. Подзвіг Тарашкевіча — і навуковы, і грамадзянска-патрыятычны — бясспрэчны. Але ці значыць гэта, што аформлены ім правапіс, на які сам аўтар глядзеў самакрытычна, сёння трэба аднаўляць цалкам? Усё ж такі прайшло 75 гадоў, на працягу якіх над праблемамі правапісу думалі многія сумленныя і сур'ёзныя навукоўцы, а над самой літаратурнай мовай працавалі цэлыя пакаленні дасканалых майстроў слова — прызнаныя светам паэты і пісьменнікі.

Успомнім, што і паміж Традзьякоўскім і Пушкіным, часам, калі тварыў першы і калі тварыў другі, прайшло не больш за 75 гадоў, а якія вялізныя змены ў рускай літаратурнай мове адбыліся за гэты час! Проста дзве розныя эпохі ў гісторыі рускай мовы і літаратуры. Вядома, у дачыненні да беларускай літаратурнай мовы XX ст. пра дзве розныя эпохі не скажаш, аднак жа не бачыць ніякай розніцы паміж мовай эпохі Тарашкевіча і сучаснай нельга. Ці трэба нам закрэсліваць сучасны правапіс беларускай мовы як цалкам нягодны? Упэўнены, што ні ў якім разе гэтага рабіць нельга. Бо калі правапіс ёсць

узаконеная норма літаратурнай мовы, дык тады трэба закрэсліць як нягодную і саму літаратурную мову. А яна ж служыла літаратуры, тэатру і насуперак усяму і ўсякаму гвалтаванню служыла някепска. Дай Божа, каб у наступныя пяцьдзесят гадоў з'явіліся такія майстры слова, якіх аб'яднала яна ў папярэднім паўстагоддзі — у 30—80-я гады XX ст.: Чорны, Крапіва, Танк, Панчанка — з Міншчыны, Мележ — з Гомельшчыны, Куляшоў і Пысін — з Магілёўшчыны, Брыль — з Гродзеншчыны, Лынькоў, Караткевіч, Быкаў — з Віцебшчыны, Пестрак і Янішчыц — з Брэстчыны. І ўсім ім літаратурная мова служыла, а каму і сёння служыць як паслухмяны інструмент, і прэтэнзій ад іх на тое, каб радыкальна перайначыць, рэфармаваць правапіс, здаецца, не было. А ўжо ж каму, як не ім, было дадзена адчуць — ці добра, ці мілагучна, ці натуральна гучыць слова, фраза, сказ, ці дакладна і выразна выказваецца думка. Значыць, у аснове выбар быў зроблены ўдала — выбар тых прынцыпаў правапісу, якія пакладзены ў яго аснову. Відочна, яны адлюстравалі тое самае галоўнае, сутнаснае ў нашай рознадыялектнай жывой мове, што аказалася прымальным для ўсіх.

Ці азначае гэта, што наш правапіс зусім дасканалы і няма патрэбы яго варушыць? Не, вядома, не азначае. Але да справы ўдакладнення правапісу мы абавязаны падыходзіць вельмі асцярожна і ўдумліва, каб жадаючы зрабіць лепш, не зрабіць горш. Трэба выправіць тое, самае галоўнае, што асабліва адмоўна адбілася на прыгожым натуральным гучанні нашай мовы, што прывяло да прыкрага спанявечання яе гучання.

А такія моманты ёсць. Пра адзін з іх гаварыў яшчэ на канферэнцыі 1926 г. праф. Растаргуеў: «Напісанне *звер, свет, цвет* і г. д. без «ь» будзе мець вынікам усваенне няправільнага вымаўлення падобных слоў». Так і сталася! Выбачайце, але нават некаторыя паэты і пісьменнікі — майстры слова — вымаўляюць *снег, свет, звер, цвет* замест *сьнег, сьвет, зьвер, цьвет*.

На той жа канферэнцыі многія гаварылі пра «эстэтычны бок нашае мовы, яе меладычнасць, эластычнасць», засцерагалі ад такіх правілаў, паводле якіх «будзе даволі брыдкая вымова, будзе аддаваць якімсьці дысанансам, чаго, фактычна кажучы, няма ў жывой беларускай народнай мове». Мне асабіста імпануе менавіта такі падыход да справы ўдакладнення нашага правапісу.

Дарагія сябры!

Нам, беларусам, як народу вялікаму самім Богам дадзена і вялікае багацце — наша цудоўная мова. Будзем жа помніць аб гэтым! І будзем клапаціцца, каб гэтае багацце, гэты неацэнны скарб не пускаць па ветры, а зберагаць і памнажаць усямерна.

Усведамленне гэтага патрабуе ад нас з павагай ставіцца да думкі кожнага, хто зацікаўлены ў лёсе нашай мовы, калі нават гэтая думка і палярна процілеглая нейкай іншай. Будзем помніць, што небяспека для мовы зыходзіць не ад тых, хто шчыра аб ёй клапаціцца, а ад тых, хто да яе лёсу раўнадушны ці горш таго — хто ёй адмаўляе ў праве на жыццё наогул.

З ГЭТЫМ І ПРАПАНУЕЦА ЎВАЙСЦІ Ў ГІСТОРЫЮ...

**(выступленне на X сесіі
Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь
27 кастрычніка 1992 г.)**

І з гэтай трыбуны, і ў друку шмат разоў гучалі прапановы зрабіць дзяржаўнымі ў Рэспубліцы Беларусь дзве мовы — апрача беларускай яшчэ і рускую і замацаваць гэта ў нашым Асноўным Законе — у Канстытуцыі. Дазвольце выказацца па гэтым пытанні і мне. Напачатку я хацеў бы нагадаць, якое значэнне надавалі мове тыя, хто вызначаў і ажыццяўляў на нашай беларускай зямлі дзяржаўную палітыку.

Сто з чвэрцю гадоў назад духоўны папечнік Мураўёва-вешальніка, папачыцель Віленскай вучэбнай акругі Карнілаў пісаў, што ў справе абрусення, ці русіфікацыі, Паўночна-заходняга краю (г. зн. Беларусі) сто тысяч рускіх штыкоў не зробіць таго, што зробіць адна руская школа. Геніяльна сказана! Лепш выказаць гэту жахлівую ісціну, бадай, немагчыма. Так: ні сто тысяч штыкоў, ні сто тысяч бізуноў ці нагаек, ні сто тысяч кайданоў ці наручнікаў не зробіць таго, што зробіць адна школа!

Дарэчы, гэтую ісціну выдатна засвоіў і прымяніў на практыцы вядомы кіраўнік Польскай дзяржавы Юзаф Пілсудскі. Калі палавіна нашай краіны ў выніку палітычных махінацый дужэйшых суседзяў адышла паводле ганебнай Рыжскай умовы пад Польшчу, з чаго пачаў на

акупаваных беларускіх землях Пінсудскі? З ліквідацыі беларускіх школ. За паўтара дзесятка гадоў ад многіх соцень беларускіх школ на ўсёй вялізнай тэрыторыі Заходняй Беларусі не засталася аніводнай! Паўтарау і падкрэсліваю — аніводнай. Падчыстую ўсе былі пераведзены на польскую мову, каб і напаміну пра Беларусь не было! Дзеля чаго ён гэта зрабіў? Дзеля таго, каб усіх дзетак беларусаў ператварыць у палякаў. Выхавець чалавека з маленства ў польскай мове, у польскім духу, ды яшчэ абярнуць у каталіцкую веру, ды пераканаць, што польскасць вышэй за беларускасць, і ўсё гатова: застаецца перапісаць у пашпарце нацыянальнасць. І толькі. Так і рабілася...

У 30—60-я гады зачыняць беларускія школы на Беларусі, а дакладней перарабляць іх на рускія, узяліся новыя гаспадары нашага лёсу — валадары Крамля і іх мясцовыя, тутэйшыя апырчнікі. Узяліся так самааддана, што калі б не вядомыя перамены ў жыцці, то прайшло б яшчэ гадоў 20—30 і апошнія з многіх тысяч беларускіх школ на Беларусі знікла б. Да гэтага ішло — няўхільна і поўным ходам, і ўсе мы з вамі з'яўляемся сведкамі нялюдскага працэсу. А ў імя чаго праводзілася ліквідацыя беларускіх школ на гэты раз? А ў імя ўсё той жа мэты: асіміляваць беларускі народ, для чаго напачатку трэба пазбавіць яго ўласнай мовы, а значыць — уласнага аблічча, вытравіць дарэшты нацыянальную самасвядомасць, і ён трохі-патрохі сыдзе з гістарычнай арэны ў небыццё.

Шаноўныя дэпутаты! Статус адзінай дзяржаўнай моваў беларускай мове Вярхоўны Савет папярэдняга склікання — гэтым ён і ўвойдзе ў гісторыю, хоць на мітынгах дэмакратаў яго называлі кансерватыўным, партыйна-наменклатурным і г. д. Цяпер у гэтай зале выспела іншая ідэя, з якою нашаму Вярхоўнаму Савету прапануецца ўвайсці ў гісторыю, а іменна адабраць у беларускай мовы статус адзінай дзяржаўнай мовы і тым самым асудзіць яе на далейшы заняпад і прыгнечанне. Нам прапануецца зрабіць гэты замах на родную мову дэмакратычна — прыдушыць яе сваімі рукамі.

Кажуць, дзяржаўнае двухмоўе трэба ўвесці ў нас для таго, каб не пакрыўдзіць рускамоўнае насельніцтва. Але пра якую крыўду можа ісці гаворка? Давайце заглянем у дзейсны Закон аб мовах. Чытаю абзацы арт. 2-га: Рэспубліка Беларусь «забяспечвае права свабоднага

карыстання рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін»; «рэспубліканскія і мясцовыя дзяржаўныя органы, прадпрыемствы, установы і грамадскія арганізацыі ствараюць грамадзянам Рэспублікі Беларусь неабходныя ўмовы для вывучэння беларускай і рускай моў і дасканалыя валодання імі».

Кажуць, гэта трэба зрабіць, каб у нас, на Беларусі, не сталася так, як у Прыбалтыцы або ў Малдове, каб не давялося рускамоўным людзям уцякаць з Беларусі з прычыны няведання імі беларускай мовы. Шаноўныя дэпутаты і ўсе шаноўныя грамадзяне рэспублікі! Пакладзіце кожны руку на сэрца і скажыце: няўжо вы верыце ў гэтыя недарэчныя страхі? Ды не верыце вы ў гэта, і не верыце таму, што выдатна ведаеце: у нас на Беларусі на моўнай глебе не павінна дайсці да канфліктаў ужо хаця б таму, што мовы беларуская і руская — вельмі блізкія між сабой, практычна перакладчык — асабліва на бытавым узроўні — не патрабуецца, а хутка вывучыць ці хоць бы падвучыць беларускую мову для практычнага карыстання не здолее хіба чалавек разумова хворы. Навошта ж пераносіць і накладаць на Беларусь той, што адбываецца там, дзе і моўная сітуацыя зусім іншая?

Кажуць, гэта трэба зрабіць, каб не пазбавіць беларусаў ведання рускай мовы і такім чынам не адарваць іх ад вялікай рускай культуры. Наконт абавязковага ведання рускай мовы мы ўжо гаварылі — яно гарантавана законамі. Што ж датычыць вялікай рускай культуры, то... навошта ж гэтак кепска думаць пра беларусаў? Хто-небудзь сур'ёзна дапускае, што мы адмовімся ад засваення культуры Пушкіна, Талстога, Дастаеўскага, Чэхава, Буніна? Як то кажуць: ну што ж — шчыра дзякуем у такім разе!..

Кажуць, на Беларусі двухмоўе натуральнае, прыроднае, і таму яго трэба падтрымаць заканадаўча. Але ж рэч у тым, што ніякага раўнапраўнага двухмоўя няма. Усё гэтак званае двухмоўе з кожным днём — на нашых вачах і з нашай дапамогай — пераходзіць у рускае аднамоўе. Ці, можа, хто-небудзь стане адмаўляць гэты відочны факт? І гэта пры тым, што руская мова не мела статуса дзяржаўнай. А калі ёй гэты статус надаць — адміранне беларускай мовы пойдзе яшчэ хутчэй. І не трэба жывіць ілюзій. І не трэба хітрыць. Беларуска мова даведзена да такога становішча, што канкурэнцыі з другою дзяржаўнай мовай яна проста не вытрымае.

У надта нераўнапраўных умовах яны сёння знаходзяцца. Спачатку трэба вярнуць правы мове гэтай зямлі, трэба, каб яна стала тут гаспадыняй, каб яна запанавала на Радзіме, загучала ўсюды і скрозь гэтак жа натуральна, як руская ў Расіі або польская ў Польшчы,— і тады я першы прагаласую за дзве і нават за тры і за чатыры дзяржаўныя мовы.

Нам трэба канчаткова пераадолець жалезную логіку той партыйна-наменклатурнай дамы, якая гаварыла: «Ну і што, што няма беларускіх школ і беларускай мовы, затое трактар «Беларусь» мы вывозім у 33 краіны». Лепш болей думаць пра такую логіку: калі б не было беларускай мовы — не ўзнікла б у 1918 г. БНР, а значыць — не было б БССР, не было б нашай Рэспублікі Беларусь, не было б натуральна і гэтага Вярхоўнага Савета, і мы з вамі не сядзелі б тут і не вялі б гэтых дыскусій.

Прапануюць пытанне аб дзвюх дзяржаўных мовах вынесці на ўсенародны рэферэндум. Шаноўныя калегі! Уявім сабе, што наш нацыянальна недастаткова свядомы народ — у чым ён не вінаваты і ў чым яго папракаць няможна,— уявім, што ён прагаласуе за дзяржаўны статус рускай мовы, а гэта значыць — за цяперашнюю долю сваёй мовы роднай. Гэта будзе нешта такое, што самы раз памерці ад сораму. Гэта будзе ні на што ў свеце не падобнае. Гэта застанецца прыкладам усяленскай ганьбы на ўсю далейшую гісторыю чалавецтва. Ну што ж! Беларуская мова перажыла за тысячу гадоў тры уніі, забарону 1696 г., рэпрэсіўныя ўказы і пастановы пятроўскія, екацярынінскія, мікалаеўскія, валуеўскія, мураўёўскія, аляксандраўскія, забойчыя пастановы польскага сейма, з якімі змагаўся вялікі беларус Браніслаў Тарашкевіч, затым — удары ягодаўскія, яжоўскія, берыеўскія, сталінскія і г. д. І ўсё-такі яна выжывала. Вось я і думаю: калі наша мова перажыла такія жахлівыя рэпрэсіі — перажыве яна — калі ўжо да гэтага дойдзе — і рэферэндум. Але ўсё-такі будзе лепш, калі мы абыдземся без ганьбы. Дарэчы, аб гэтым просяць і сотні выбаршчыкаў у пісьмах, тэлеграмах і зваротах, якія паступаюць у нашу камісію. Толькі сёння прыйшлі такія звароты адразу ад некалькіх інстытутаў Акадэміі навук Беларусі.

Мае канкрэтныя прапановы, такім чынам, вынікаюць са сказанага: першая — не трэба ўводзіць у Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь артыкул аб тым, што і руская

мова ў Беларусі з'яўляецца дзяржаўнай, другая — з пачуцця элементарнай павягі да сябе не выносіць на ўсенародны рэферэндум пытанне аб наданні рускай мове на Беларусі статуса дзяржаўнай.

ПАЭТ — ПРАДСТАЎНІК НАШЫХ ХВОРЫХ ДУШ НА ЗЯМЛІ

(«Звязда» за 31 кастрычніка 1992 г.)

— Ніл Сьмонавіч, па дарозе да Вас паслухаў я пікетчыкаў пад вокнамі Вярхоўнага Савета, перачытай яшчэ раз іх лозунгі. У гэтых людзей, якія прадстаўляюць частку грамадства, свой погляд на парламент. Абсалютна канкрэтны — «у адстаўку». А як лічыце Вы, чалавек, якому многія прывыклі давяраць? Калі ўжо на тое, то ці ёсць у цяперашняга Вярхоўнага Савета здабыткі, якія могуць пайсці яму ў «залік»? Напрыклад, незалежныя назіральнікі (каб жа толькі не сурочыць) называюць галоўнай заслугой Вярхоўнага Савета і ўрада тое, што ўдаецца захаваць нацыянальную (і міжнацыянальную) згоду.

— Я сказаў бы, што Вярхоўны Савет Беларусі працуе не так дрэнна, як думаюць — мяркуючы і па друку — многія нашы грамадзяне. Распрацаваны і прыняты дзесяткі законаў і заканадаўчых актаў, якія нарэшце павінны адрэгуляваць эканамічнае, сацыяльнае, палітычнае і культурнае жыццё рэспублікі. Над дзесяткамі новых законаў і пастаноў работа працягваецца.

Вы можаце спытаць, чаму ж у такім разе ўсё горш ідуць у дзяржаве справы? Чаму ўсё больш і больш падае ўзровень жыцця? А таму, што старыя, ранейшыя асновы эканамічна-сацыяльнага ладу расхістаны, а новыя не створаны, не ўгрунтаваны. Мы ўжо досыць доўгі час «гуляем у жмуркі» — нешта ловім з завязанымі вачыма. Не скажаўшы сабе і народу галоўнага: чаго мы хочам? Які лад збіраемся будаваць? Яшчэ зусім нядаўна нас арыентавалі на «сацыялістычны выбар». Дык што — рынак на сацыялістычных асновах? Ах, усё-такі на капіталістычных? Ці, можа, на яшчэ якіх-небудзь? На так званых пост-індустрыяльных? Толькі цяпер, абмяркоўваючы праект Канстытуцыі, мы, нарэшце, загаварылі без «жмурак», нарэшце вымушаны паставіць пытанне рубам: якую экана-

мічна-сацыяльную фармацыю і які грамадска-палітычны лад мы хочам у сваёй краіне мець? Дагэтуль жа, не вызначыўшы галоўнага, пачалі вызначаць прыватнае — прымаць паасобныя законы і пастановы, пазбаўлены агульнага грунту.

Захаванне нацыянальнай згоды на Беларусі, вядома ж, падтрымліваецца палітыкай Вярхоўнага Савета і ўрада рэспублікі, але галоўная заслуга, думаю, належыць тут самому народу, які дзякуючы сваёй прыроднай дабрыні і спагадлівасці ўмее жыць у згодзе і дружбе з усімі «прапісанымі» ў нашым беларускім доме нацыянальнымі супольнасцямі. Толькі сітуацыя не такая простая, як некаторым здаецца, і яна можа рэзка абвастрыцца, калі ўрад будзе глядзець праз пальцы на пэўныя, вельмі трывожныя сімптомы.

Ужо даўно наш беларускі друк звяртае ўвагу грамадскасці на факты, якія не толькі супярэчаць законам суверэннай дзяржавы, але і абражаюць нацыянальную годнасць беларускага народа. Маю на ўвазе паводзіны былых акупантаў Заходняй Беларусі, былых польскіх асаднікаў і акаўцаў, якія наладжваюць урачыстыя зборышчы і, памахваючы голымі шабелькамі, маршыруюць у ваеннай уніформе чужой дзяржавы на плошчах беларускіх гарадоў. А мясцовыя ўлады — яны нават і не ведаюць пра гэта (ЛІМ. 1992. 23 кастр.). Гэтаксама бесцэрымонна дзейнічаюць і многія польскія ксяндзы і самазваныя місіянеры, якія абвешчаюць каталіцкі касцёл на Беларусі польскім, карыстаюцца ў храмах дзяржаўнымі сімваламі суседняй краіны, вядуць зусім не боскія, а яўна палітычныя гутаркі з вернікамі, займаюцца адкрыта прапольскай прапагандай і г. д.

Нам, нашай дзяржаве літаральна пляюць у твар, а мы цярпліва выціраемся і прабачлівым голасам шэпчаем: нічога, не звяртайце ўвагі, гэта дожджык пырснуў. Ці, можа, такою цаною будзем плаціць за «нацыянальную згоду» — цаною вяртання да мінулага, да «крэсаў усходніх»? Бязмоўна і пакорліва адступаючы перад напорам цынічнага нахабства? Да якіх межаў адступаючы? Ці не пара ўраду схамянуцца і сказаць сваё слова? Ці ён не лічыць сябе абавязаным абараняць годнасць і аўтарытэт народа і дзяржавы?

— *Падзяляючы гэтую Вашу заклапочанасць, я хацеў бы ўсё ж вярнуць Вас да свайго першага пытання:*

ці жыццяздольны сённяшні беларускі парламент? І што мы можам атрымаць, калі пойдзем «шчыльнымі радамі» на датэрміновыя выбары?

— Лёс цяперашняга Вярхоўнага Савета, на мой погляд, у многім будзе залежаць ад вынікаў 10-й сесіі, ад таго, якія законы і пастановы яна прыме, у якой меры будзе заканадаўца забяспечана далейшае станаўленне незалежнай дзяржавы, наколькі мы прасунемся наперад па шляху стабілізацыі грамадства. Законапраекты, што разглядаюцца на сесіі, у вышэйшай ступені важныя, я сказаў бы, лёсавызначальныя для Беларусі. Ці змогуць дэпутаты прыйсці да згоды па галоўных эканамічных і палітычных пытаннях (ці хопіць у нас мудрасці на гэта), сёння скажаць цяжка.

Наконт выбараў... Вядома, было б лепш, каб сам Вярхоўны Савет прыняў рашэнне аб датэрміновых выбарах. (У чацвер такое рашэнне прынята.—У. Х.) Зразумела, на аснове новага выбарчага закона і ў адпаведнасці з новай Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь. Гэта дало б грамадству магчымасць пазбегнуць лішніх палітычных канфрантацыі а дзяржаве — лішніх шматмільённых выдаткаў. Але калі новая Канстытуцыя ўступіць у дзеянне і якая яна будзе? Ніякіх гарантый, што нанова выбраны Вярхоўны Савет (ці Сойм) будзе больш дасканалым і больш працаздольным, чым цяперашні, няма.

Гарантый няма, але спадзяванні ёсць. І спадзяваюцца хочацца. Асабліва калі паглядзіш, як пачуваюцца ў зале пасяджэнняў некаторыя дэпутаты з ліку тых, што лёгка перамагі на выбарах. Напрыклад, як толькі на трыбуну падымаецца прадстаўнік апазіцыі і пачынае гаварыць у абарону нацыянальных інтарэсаў Беларусі — гаварыць шчыра, талкова, разумна, тут жа адны зусім выходзяць з залы, другія бяруцца за газеты, трэція гучна, развязна гутараць з суседам і г. д. Даюць зразумець: нас гэта не цікавіць. Міжволі задумаешся: дык чые інтарэсы іх цікавяць? Выходзіць, у парламенце два розныя парламенты? Але ж гэта ненармальна!

— *А які парламент, у чыёй краіне дэманструе адзінства? У далёкім замежжы дзе-нідзе нават за грудкі хачуцца. А ў блізкім... Каб доўга не шукаць: на сесіі ў Расійскім Вярхоўным Савеце таксама гарача. Дарэчы, калі ўжо мы зачэпілі тэму Расіі. Ці трэба нам па-ранейшаму*

моцна трымацца вялікага суседа? А можа, як некаторыя (у тым ліку народныя дэпутаты) кажуць, варта быць ад яго, такога непрадказальнага, далей?

— Пытанне недыскусійнае. І ў эканамічным, і ў палітычным, і ў культурным аспектах мы былі, ёсць і будзем побач з Расіяй, будзем самымі блізкімі суседзямі і партнёрамі. Само сабой зразумела — цяпер ужо абсалютна раўнапраўнымі, без ценю якога б там ні было дыктату з боку «большай сястры». Гэта вельмі выгадна для абодвух брацкіх народаў. Зрэшты, сказанае цалкам датычыць і нашых узаемаадносін з Украінай. Гісторыю не пераробіш, а яна за доўгія стагоддзі звязала нас моцна-моцна. Вазьміце адно такія сферы, як навука і культура: хіба мы абыдземся без велізарнага навуковага патэнцыялу Расіі? Або хіба мы зможам пачувацца эстэтычна забяспечанымі без яе вялікай мастацкай культуры? Я ўжо не кажу пра эканоміку — тут наогул усё звязана вельмі шчыльна.

Так што браць курс на аддаленне незалежнай Беларусі ад незалежнай Расіі — гэта або, выбачайце, дзіцячая наіўнасць, або — што намнога горш — палітычны авантурызм з вельмі нядобрымі паследкамі. Думаю, мудрасць і беларускіх, і расійскіх дзяржаўнікаў будзе ў тым, каб усебаковае супрацоўніцтва між нашымі краінамі забяспечыць самай шчырай таварыскай атмасферай на грунце поўнага ўзаемадаверу, братняй узаемапавагі і любові. Так, так — і любові! Ці, можа, хто думае, што ў адносінах да суседа і кроўнага брата лепш распальваць нянавісць?

Іншая рэч, што сёння ў Расіі сітуацыя развіваецца сапраўды непрадказальна. Чым можа выбухнуць там крайняя сацыяльная і палітычная напружанасць — адзін Бог-бацька ведае. Ну, а калі выбухне, тады стане горача і нам. Усё па той жа прычыне: суседзі і браты, жывём побач.

— *Як жа стасуюцца з усім, што Вы зараз сказалі, Вашы рэзка адмоўныя адносіны да перагляду Закона аб мовах і ўвядзення яшчэ адной дзяржаўнай мовы — рускай?*

— Гэта розныя рэчы. Пераглядаць сёння Закон аб мовах і ўводзіць у якасці дзяржаўнай у Беларусі яшчэ адну — гэта самае горшае, што можа чакаць нас на шляхах нацыянальнага адраджэння. Гэта азначала б асу-

дзіць беларускую мову на далейшы заняпад, на пагібель, а ўрэшце, вынесці смяротны прысуд і ўсёй беларускай культуры, і самой беларускай нацыі, і нашай незалежнай дзяржаве. Ні пра якую нацыянальна-дзяржаўную будучыню Беларусі гаварыць у такім выпадку — калі загіне мова — проста няма сэнсу. А яна загіне, калі надаць правы дзяржаўнай і рускай мове. Руская не была ў нас дзяржаўнай, і то мы бачым, як яна «прыдушыла» нашу родную, беларускую. А калі стане дзяржаўнай, дык і зусім дадушыць. Ды яшчэ ва ўмовах рынку, ва ўмовах агульнага заняпаду духоўнасці...

Няма межаў майму засмучэнню, што гэту элементарную ісціну не могуць зразумець дарослыя, ды яшчэ і з вышэйшай адукацыяй, людзі. Кажу не пра тых, хто з'яўляецца свядомым і перакананым праціўнікам нашай незалежнасці,— яны разумеюць усё, у іх ніякіх сумненняў няма. Кажу пра людзей, якія добра думаюць пра Беларусь і зычаць ёй шчаслівай долі, але шчыра вераць, што жаданага дабрабыту мы дасягнем, не будучы самі сабой, страціўшы сваё ўласнае аблічча, перастаўшы быць народам. Вялікая-вялікая наша бяда, што так вытраўлена ў душах тысяч людзей пачуццё нацыянальнай годнасці, што яны не цягнуцца душой і сэрцам да роднага слова, не адухаўляюцца і не асвятляюцца радасцю, яго пачуўшы. Божа, колькі яшчэ ў нас наперадзе неймаверна цяжкай працы! Працы па адраджэнні саміх сябе...

— *У справе адраджэння беларускасці, вяртання да матчынай мовы Вы асабіста можаце куды больш за іншых. У старшыні Таварыства беларускай мовы ёсць яшчэ і свае магчымасці...*

— Яны далёка не бязмежныя. З часу свайго ўзнікнення таварыства зрабіла вельмі шмат карыснага. І ўсё ж сёння ў мяне моцнае пачуццё незадаволенасці агульным станам спраў у ТБМ. Галоўнае, што засмучае,— амаль зусім прыпыніўся рост суполак на тэрыторыі рэспублікі. Сям-там аслабла садзейнічанне выкананню Закона аб мовах. Адна з прычын такога становішча — кволая дзейнасць рэспубліканскай Рады, у склад якой трапіла нямала людзей выпадковых: з аднаго боку — чыноўнікі-функцыянеры, з другога — мітыngoўшчыкі-крыкуны, якія насуперак статуту хацелі б ператварыць ТБМ у палітычную арганізацыю. Як быццам у нас мала

партый і нехта не дазваляе ім займацца палітычнай дзейнасцю у партыях. Іх задача — палітызаваць работу таварыства і гэтым самым адштурхнуць ад яго тых шчырых патрыётаў роднага слова, якім крыклівая мітынгоўшчына не па душы.

Некалькі дзён назад на добра падрыхтаванай Мінскай гарадской канферэнцыі ТБМ адзін звышактыўны мітынгоўшчык гучнагалосна заявіў: «Ніл Гілевіч нам здрадзіў!» Дзеячу не даспадобы, што я не пытаюся ў ягамосця і не ўзгадняю з ім, як мне галасаваць па тым ці іншым пытанні ў Вяроўным Савеце. Такое ў гэтага архідэмакрата разуменне дэмакратыі і правоў чалавека. Між іншым, на месяц раней «дэмакраты» з другога крыла на мітынгу на плошчы Незалежнасці гэтак жа гучна крычалі ў натоўп: «Ніл Гілевіч — нацыяналіст! Не верце яму!» Так змыкаюцца «дэмакратычныя» крайнасці.

Іншы раз становіцца нават вельмі скрушна. І аднак жа я моцна веру ў добры пачатак у чалавеку і ў тое галоўнае, вызначальнае, чым вядомы ў свеце наш беларускі народ. Веру, што насуперак усяму яго добрая, шчырая душа не перародзіцца.

Гутарыў Уладзімір Хількевіч

ТРЭБА ПАВЕРЫЦЬ У СВОЙ НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГЕНІЙ, У ЗДОЛЬНАСЦЬ ПАСТАЯЦЬ ЗА СЯБЕ

**(гутарка ў тыднёвіку «Літаратура і мастацтва»
за 27 снежня 1991 г., з невялікімі скарачэннямі)**

— Ніл Сьмонавіч, зараз у нашай рэспубліцы-краіне быццам палітычнае зацішша. Як на Вашу думку, ці можна падчас гэтага зацішша прапанаваць людзям новыя «ідэалы» — гэткую выратавальную праграму-ідалогію, паводле якой можна вывесці грамадства з палітычнага і маральнага разладу?

— Што ў нас наступіла палітычнае зацішша — я не сказаў бы. Маю ўражанне, што наадварот — палітычныя амбіцыі ўсё больш распальваюцца. Хоць, здавалася б, самае важнае, самое значнае, самае галоўнае адбылося: суверэнная Рэспубліка Беларусь выйшла са складу Саюза, у якім была амаль 70 гадоў, дэансавала Дага-

вор 1922 г. аб утварэнні СССР, уступіла ў Садружнасць Незалежных Дзяржаў. Гістарычнае значэнне гэтых акцый відочнае, і, аднак жа, думаю, што на гэтыя заваёвы трэба глядзець толькі як на пэўныя і неабходныя пераумовы аздараўлення грамадства. Прычыны «хваробы», глыбокага эканамічнага, палітычнага і маральнага крызісу настолькі складаныя і сур'ёзныя, што сама па сабе дзяржаўная незалежнасць нас не выратоўвае — з катастрафічнага становішча не выводзіць.

Каб выйсці з агульнага і ўсебаковага заняпаду, у якім мы апынуліся, сапраўды патрэбна нейкая разумная агульнанацыянальная праграма. Лёгка і проста такая праграма выпрацавана быць не можа, але шкада, што над ёю не працуюць супольна лепшыя розумы нацыі — здольныя творча і па-сучаснаму мысліць дзяржаўнікі, філосафы, сацыёлагі, эканамісты, гісторыкі. У роздумах над такой «выратавальнай праграмай» давялося б, на маё разуменне, пільней зірнуць на ўсё гістарычны шлях нашага народа, на яго ўласны сацыяльны і палітычны вопыт, на яго нацыянальны характар і менталітэт, пачаўшы з элементарных пытанняў: хто мы і што мы?

Ці ведаем мы належным чынам сябе? Што у нас, напрыклад, ад Еўропы, а што — ад Азіі? І на што з таго лепшага, што калісьці мелі і чым ганарыліся, яшчэ можам сёння абaperціся, можам яго ў мэтах нацыянальнага самасцвярджэння замацаваць і развіць? Нам столькі — за стагоддзі гісторыі — гвалтоўна навязвалася чужога, неадпаведнага прыроднаму ладу-складу нашае душы, нашым уласным традыцыям і столькі гэтага «добра» напласталася на ўсім грамадскім і сямейным побыце беларуса, што прабіцца з-пад гэтых напластаванняў, з-пад гэтай нарасці сваімі ўласнымі пачаткамі наймаверна цяжка. І аднак жа мы мусім гэта зрабіць, іншага шляху-спосабу я не бачу, апроча як глыбока зазірнуць у саміх сябе, зразумець сябе, убачыць тое, што можа сёння быць натуральным працягам нашага гістарычнага лёсу, нашага існавання як самастойнай славянскай нацыі.

Трэба паверыць у свой нацыянальны геній, у свае творчыя магчымасці, у здольнасць пастаяць за сябе — абавязкова! Без гэтага мы як народ не акрыяем духам, не мабілізуемся ўнутрана, маральна на тыя вялікія высілкамі, якія сёння ад нас патрабуюцца. Трэба беспаваротна стаць на шлях беларусізацыі ўсяго нашага жыцця, усяго нашага грамадскага і бытавога ўкладу, нашай грамад-

скай псіхалогіі і маралі з перакананнем, што паратунак — толькі тут! Іншымі словамі, патрэбен паваротны момант у нашай сучаснай гісторыі, сутнасць якога ў тым, каб пачаць рабіць Рэспубліку Беларусь дзяржавай сапраўды беларускай. Да гэтага часу яна, мяркуючы па яе Вярхоўным Савеце, па яе ўрадзе, па яе міністэрствах і ведамствах, па незлічонай арміі чыноўнікаў, такою яшчэ не з'яўляецца.

Беларусь яшчэ мае стаць Беларуссю! Зразумеем жа гэта нарэшце! І барані нас Бог збаяцца, калі пачуем, як залемантуюць нашы «добразычліўцы» — ага! нацыяналізм! сепаратызм! правінцыялізм! Пакуль гэты страх не пакіне нас, мы не станем гаспадарамі ў сваёй хаце, на сваім двары, на сваёй сядзібе. А як жывуць негаспадары — вядома. Пераканаліся за стагоддзі — аж уга! Таму на крык-лямант увагі звяртаць не трэба. Зрэшты, можна і адказаць — з іранічнай усмешкаю: супакойцеся, панове! І перастаць лчыць нас дурнямі, якія гатовы самаізалявацца ад вялікага свету, замкнуцца ў нацыянальнай шкарлупіне і г. д. Перастаць! Бо дурняў даўным-даўно няма, і што стаіць за вашым крыкам-лямантам — таксама даўным-даўно не таямніца: поддае жаданне ўсё-такі не даць беларускаму народу падняць галаву і быць самім сабою! На вялікі жаль, патугі гарластых, нахабных і бесцырымонных «інтэрнацыяналістаў» нямарныя: запалоханыя, настрашаныя горкім нялюдскім мінулым многія нашы людзі ўсё яшчэ прыслухоўваюцца да голасу лжэпрокаў. Што ж, перадумовы да перамен створаны: у незалежнай дзяржаве, упэўнен, ад гэтай нашай нацыянальнай хваробы мы будзем пазбаўляцца больш рашуча.

Але гэта адзін аспект таго, што вы назвалі «выражальнай праграмай», — ідэалагічны. Самым цесным чынам звязаны з ім другі — маральны. Ідэя адраджэння Беларусі і беларускага народа можа ажыццяўляцца паспяхова толькі на грунце трывалай народнай маральнасці. Гэты грунт яшчэ ёсць, яшчэ дарэшты не знішчаны, не размыты, хоць з кожным днём разбураецца ўсё глыбей. Сорамна і балюча бачыць, што адбываецца з душой чалавека, у што ператвараюцца людзі. Балюча, бо мы, беларусы, заўсёды вызначаліся прыродным пачуццём маральнасці, добрасумленнасці, прыстойнасці, нас паважалі за працавітасць і сціпласць, за дабрыню і спагадлівасць. Гэтыя якасці ў нашым характары ўсё больш і больш

трацяцца, і мы ныйначай як змірыліся з гэтым, махнулі самі на сябе рукой — маўляў, усё адно пагібель, ну дык так нам і трэба. Гэта — страшна. Гэта — самае горшае, што можа здарыцца з грамадствам.

Не сакрэт, што маральныя апоры ў нашым народзе пачалі падрывацца даўно і ў супольнасці з агульным працэсам дэмаралізацыі і абездухоўлення на ўсёй тэрыторыі былога Саюза непарушнага. Штучнае класовае расслаенне, гвалтоўнае парушэнне прынцыпу сацыяльнай справядлівасці (хто не працуе — усё-такі есць, ды яшчэ як!), засілле партакратычных балбатуноў-дэмагогаў, панаванне беззаконнасці — усё гэта непазбежна вяло і прывяло да заняпаду грамадскай маралі, садзейнічала разбэшчванню і дэградацыі асобы. Дзе яшчэ ў свеце знойдзеш такую непавагу да чалавека, як у нас? Дзе ён такі сацыяльна і юрыдычна безабаронны? Дзе гэтак танна цэніцца яго жыццё? І мы звывкліся з гэтым, пагадзіліся, бо не пратэстуем жа, не паўстаём супроць! Бо лічым, што так і трэба, бо іншае самапачуванне нам проста незнаёмае...

Рэч, аднак, у тым, што духоўна-маральнае аздаравленне нацыі, як і яе эканамічна-сацыяльны прагрэс, магчымае толькі тады, калі мы ўсе, ад малога да вялікага, прасякнемся вялікай ідэяй беларускага нацыянальнага Адраджэння, калі гэтая ідэя стане для ўсіх нас магутным стымулам грамадскай чыннасці і нашай заповітнай пунцаводнай зоркай.

— *Калі Вы змагаліся за дэпутацкі мандат, дык, пэўна, разумелі, што змагаецца за... адзіноту — у сэнсе пачування сябе чужым паміж сваіх у дэпутацкім калектыве. Так яно і аказалася: у парламенце нацыянальнай дзяржавы ўласна нацыянальная групоўка складае меншасць... Не хацелася б аналізаваць фармальныя прычыны, з-за якіх наш Вярхоўны Савет менавіта такі. Але ці не было ў Вас ролі станаў між жаданнем а д р а з у палітычна працаваць на народ і неабходнасцю пэўны час выхоўваць, «акulturваць» Вярхоўны Савет, вучыць яго мове і гістарычнай грамаце?*

— Перад выбарамі ў мяне былі падставы сумнявацца, што ў лік народных дэпутатаў Беларусі трапіць многа людзей, нераўнадушных да лёсу роднае мовы і культуры, хоць толькі ад Саюза пісьменнікаў Беларусі ў барацьбе

за дэпуатацкі мандат удзельнічала дваццаць чалавек. Былі ў спісах кандыдатаў і многія дзеячы беларускага мастацтва, культуры, адукацыі, гуманітарнай навукі, якія, стаўшы дэпутатамі, маглі б істотна ўплываць на вырашэнне пытанняў, датычных духоўнага жыцця нацыі. На вялікі жаль, мае прадбачанні апраўдаліся. На выбарах здарылася тое, што магло здарыцца толькі ў Беларусі. З дваццаці пісьменнікаў у Вярхоўны Савет было выбрана толькі трое, кампазітараў і музыкаў — ніводнага, мастакоў і скульптараў — ніводнага, артыстаў — ніводнага, кінадзеячаў — ніводнага і г. д. Такія ўжо ў нашай краіне склаліся адносіны да творчай інтэлігенцыі.

Не ў пашане ў нас ні сам хлеб духоўны, ні тыя, хто аб ім клопаціцца, каб ён быў, каб не галадала душа чалавечая. У выніку ў складзе дэпуатацкага корпуса пераважаюць людзі, якія жывуць перш за ўсё клопатам аб хлебе надзённым. Пытанні значэння і ролі ў жыцці грамадства мовы, мастацтва, культуры, адукацыі і навукі іх, на вялікі жаль, хваляюць мала; некаторых хутчэй раздражняюць, чым хваляюць. Ёсць два-тры таварышы дэпутаты, якія, груба кажучы, аж на сцяну лезуць, калі толькі ў зале пасяджэнняў заходзіць размова пра дзяржаўнасць беларускай мовы, пра неабходнасць беларусізацыі Беларусі. Зрэшты, і крыўдаваць на глухату многіх дэпуатаў да гэтага нашага болю не выпадае. Гэта не так іх віна, як бяда-няшчасце.

— Антон Чэхаў раіў прыстойным людзям унікаць палітыкі як справы зазвычай не зусім далікатнай, не зусім чыстай. І вось у палітыку прыходзіць Паэт — тонкая душа, пясняр-лірык, паслугач духу... Паэт у палітыцы — як жа ён сябе тут пачувае: ці не пакутуе душэўна ў гэтай сферы жыцця?

— Не варта абсалютызаваць выказванні вялікіх — у тым ліку і Чэхава. Гісторыя сусветнай літаратуры ведае безліч прыкладаў, калі паэт мусіў кідацца ў гушчу палітычнай барацьбы і больш таго: непасрэдна мяняць пяро на шаблю або на карабін. У баях за свабоду Бацькаўшчыны загінулі Хрыста Боцеў, Шандар Пацёфі, за палітычную дзейнасць быў павешаны Кандрат Рылееў, быў сасланы ў Сібір на катаргу Алесь Гарун...

Вядома, палітыка — гэта, як правіла, бруд, і прыемнага ў ёй для паэта мала. Але калі пытанне ставіцца пра

лёс твайго народа — быць яму на гістарычнай арэне ці, страціўшы сваю мову і культуру, сысці з яе, сканец і знікнуць — дык хіба ў паэта ёсць маральнае права заставацца ў баку ад палітычных баталій, маладушна адседжвацца ў ціхай гавані? За жыццё я наслухаўся ня мала мудрых крэда чыстых парнасцаў накштаат: «Галоўнае — таленавіта пісаць, тварыць мастацтва, а палітычнымі пытаннямі займацца ёсць каму...» Ну, што ж, у кожнага свой выбар, свой жыццёвы лёс.

Вядома, найпершая справа пісьменніка — калі зыходзіць з ідэальнага — пісаць мастацкія творы. Але, здаецца, такое зайздроснае долі для беларускіх майстроў слова не ўгатавана. Праз усю гісторыю нашай літаратуры праходзіць вобраз паэта або пісьменніка, які дорага плаціць за ўдзел у барацьбе дзеля шчасця свайго народа, свайго роднага беларускага краю. Маю на ўвазе не толькі апальных, затраўленых пераследаваннямі, сасланых і расстраляных (а іх — дзiesiąткі), забітых подымі наймітамі. Думаю і пра тых, што падарвалі здароўе ў турмах і заўчасна сышлі ў магілу, як В. Таўлай, або ў юнацкім узросце згарэлі ад сухотаў, як М. Багдановіч, паколькі лячыць гэту хваробу, пішучы «Народ, Беларускі Народ!», немагчыма: такія вершы нават і са здаровых грудзей крывёю выходзяць.

— Паводле сацыялагічнай статыстыкі, за апошнія тры гады колькасць прыхільнікаў Адраджэння (14—16 працэнтаў) істотна не павялічылася і застаецца амаль што нязменнай. У гэтае кола ўваходзяць людзі, хто і раней валодаў мовай і каго не трэба было агітаваць за беларушчыну. Выглядае, быццам рух за Адраджэнне ператварыўся ў элітарны занятак.

На самой справе сучасным «нацыяналістам» ужо задоўжылася пачувацца «нацыяналістамі», бо ідзе час, а жартаўлівая гульня ў адраджэнне ніяк не ператвараецца ў жыццё, проста жыццё чалавека, у якім няма патрэбы пераконваць кагосьці, што ты дыхаеш, бо не можаш не дыхаць... Як Вы, Ніл Сымонавіч, мяркуеце, чаму пашырэння кола адраджэнцаў не адбываецца і ці можна чакаць у гэтай справе новых дзейсных захадаў?

— Я, відаць, не зусім пагаджуся, што рух за нацыянальнае Адраджэнне Беларусі ператварыўся ў «элітарны занятак», у «жартаўлівую гульню», а не стаў рэальным

жыццём чалавека. Нішто сабе жарт-гульня, калі ў Гародні, напрыклад, бацькі падалі ў суд на гарвыканкам за тое, што СШ № 11, дзе вучацца іх дзеці, пераведзена на беларускую мову навучання. І пракуратура падтрымала іск бацькоў, і суд будзе разглядаць справу. Будучы судзіць мову народа, мову гэтай зямлі — за тое, мабыць, што яна яшчэ не адмерла, не сканала, што хоча ацалець і выжыць. Так што рух за адраджэнне шырыцца і становіцца жыццём, але на яго шляху паўстаюць моцныя перашкоды, якія хутка і лёгка не пераадолееш. Нас чакае вялікая-вялікая праца, разлічаная на доўгі-доўгі час,— праца ў межах дзяржаўнага Закона аб мовах, зразумела.

Беларуская мова на працягу, бадай, чатырох стагоддзяў знаходзілася ў вельмі неспрыяльных, экстрэмальных умовах. За колькі ж часу можна вярнуць упушчанае? За год, за два? Ды не, вядома. Прышчапляць нашу мову ў душах і сэрцах жыхароў Беларусі дзевяццацца доўга. Да таго стану, калі гаварыць ёю будзе гэтак жа натуральна, як дыхаць, як жыць, можа быць, мы дойдзем толькі праз некалькі пакаленняў. І не трэба ад гэтага ўпадаць у песімізм. Мова належыць да катэгорый, лёс якіх вырашаецца на абсягах вякоў, а не ў межах аднаго ці двух дзесяцігоддзяў. Па маіх назіраннях, усё больш грамадзян рэспублікі спрабуюць вярнуцца да беларускай мовы. Шчаслівае вяртанне! І хоць такіх фактаў яшчэ не вельмі шмат — давайце ўсё ж парадуюся ім. Бо ня добра, што мы трацім здольнасць спачуваць, пакутаваць, але ня добра і тое, што мы развучыліся радавацца. Хоць дасягненні яшчэ нязначныя, іх трэба ўспрымаць аптымістычна. Трэба верыць, што справядлінасць пераможа.

— *Адначасова з адраджэнскай палітычнай плыню ў рэспубліцы існуе і плынь захавання прыярытэтнага і прывілеяванага стану рускамоўнай культуры ў Беларусі. Прыкра, што ідэолагі і адэпты рускамоўнай культуры ў нас дасюль не пазбавіліся старой хваробы і публічна вызначаюць адраджэнскія высілкі як мяшчанска-правінцыйны комплекс. Якімі бачацца Вам шляхі прымірэння і паразумення гэтых грамадскіх плыняў?*

— Адно з самых цяжкіх і пакутлівых для мяне пытанняў. Пачнём з канстатацыі факта, што русіфікацыя Беларусі, усяго дзяржаўнага, грамадскага, духоўнага жыцця ў рэспубліцы дасягнула памераў жахлівых. Жахлівых — для лёсу нашай мовы, нашай культуры, нашай духоў-

Насці, для лёсу самой беларускай нацыі. Далей каціцца ўжо няма куды. Нацыянальна свядомыя беларусы, перш за ўсё з ліку творчай і навуковай інтэлігенцыі, зразумелі гэта даўно і сапраўды жажнуліся. І ўзнялі голас пратэсту. І ўзяліся за справу, за працу. За пошук спосабаў процістаяння канчатковай русіфікацыі, за арганізацыю неабходнай работы па самавыратаванні

Складанасць гэтай задачы ў тым, што руская мова амаль цалкам выцясняла беларускую не толькі ў сферах вытворчых і абслугоўчых, але і ў такіх прэстыжных сферах, як культура, навука, адукацыя. Як і сто гадоў назад, у псіхалогіі шырокіх колаў насельніцтва Беларусі пануе нялюдскі міф, што калі ты хочаш далучыцца да сапраўднай культуры, то павінен адцурацца беларускай мовы і перайсці на рускую, карыстацца рускай. Гэта псіхалагічная настройка заўсёды жывіла і працягвае жывіць рускамоўную практыку на беларускай зямлі. Як ні горка гаварыць, але руская плынь не толькі пераважае, але і прыгнятае беларускую паўсюдна і скрозь. Беларускамоўныя астраўкі, хоць і шырэюць, разрастаюцца, застаюцца ўсё ж астраўкамі ў бязмежнай іншароднай стыхіі. Перааому не адбылося — бо не адбылося пераходу на ўласны, нацыянальна беларускі тып думання, самапачування. Беларускае ў духоўна-культурным жыцці рэспублікі выглядае ўсё яшчэ нейкім даважкам ці, калі хочаце, дамешкам — дзеля надання экзатычнага «заходнерускага» каларыту агульнаму культурнаму варыву.

Але тэндэнцыя прарастання ў будучыню больш моцная сёння ў самабытнай беларускай культуры. Толькі ёй патрэбна належная — дзяржаўная і грамадская падтрымка. І тады пануючай стане яна, што будзе натуральна і нармальна для цывілізаванага грамадства. Так ёсць у любой незалежнай краіне свету. А рускамоўная культура будзе займаць адпаведнае — не сумняваюся: вельмі значнае! — месца. Значнае, але не дамінуючае, як цяпер. Руская культура будзе плённа засвойвацца намі — як і дагэтуль, будзе падтрымліваць развіццё беларускай культуры, узбагачаць і жывіць яе, як і іншыя культуры свету, толькі ў непараўнана большай меры: адпаведна маштабам і сіле традыцый.

Пытаецца пра шляхі параўмення дзвюх плыняў?.. Наколькі мірным і плённым будзе іх суіснаванне і супрацоўніцтва, залежыць, вядома, ад мудрасці, ад меры чалавечнасці і маральнай вышыні абодвух бакоў. Кажу: або-

двух, але асабліва хацеў бы падкрэсліць ролю і абавязак, якія ўскладаюцца ў гэтай сітуацыі на прадстаўнікоў сённяшняй рускамоўнай плыні. Тут будзе мець значэнне перш за ўсё тое, як хутка тэарэтыкі і практыкі русіфікацыі перагледзяць, усаромеўшыся, свае пазіцыі, прызнаюць, што весці далей лінію на асіміляцыю беларускай мовы і культуры — справа, па-першае, ганебная, а па-другое — безнадзейная. Вырастаюць і прыходзяць у жыццё новыя, маладыя пакаленні, якія гэтую ісціну зразумеюць своечасова. Дапаможа ім у гэтым новая гістарычная рэальнасць — станаўленне незалежнай беларускай дзяржавы, у якой не на словах, а на справе беларуская мова павінна будзе заняць становішча дзяржаўнай.

— *Вядома Ваша прыхільнасць да мовы як кансалідата народа, нацыі. Але ў сённяшніх варункх нас хутчэй за ўсё з'ядноўвае іншая рэч — люмпенскае маёмаснае становішча. Тут не бачыцца адрозненняў між становішчам прыгоннага калгасніка і, скажам, становішчам народнага паэта, бо амаль усе мы ў сэнсе эканамічным — люмпены. Вам не здаецца, што нас т а к і х пачынае з'ядноўваць не мова, не рэлігія, а рынак і сітуацыя сацыяльнага выжывання? Зараз фарміруецца сярэдні клас, які не з'яўляецца, уласна кажучы, беларускай буржуазіяй.*

— Сутнасць пытання — працэс нацыянальнага адраджэння ва ўмовах станаўлення рынку, развіцця прынцыпова іншых эканамічных адносін, іншых асноў гаспадарання. Бясспрэчна, складваецца, фарміруецца г. зв. «сярэдні клас» — у свеце ён здаўна вядомы як клас буржуазіі. Так, мабыць, і трэба яго называць, каб не туманіць вочы людзям, якія не здавалі экзаменаў па палітэканоміі. З каго ён утвораецца, гэты новы, «сярэдні» клас? Па-Вашаму, і беларускія паэты, г. зн. дзеячы культуры, і «прыгонныя калгаснікі» да класа буржуазіі не далучацца — нас, маўляў, чакае доля люмпенаў. І аб'яднае нас іменна яна, а не любоў і павага да мовы, не прыхільнасць да нацыянальнага беларускага адраджэння. Пытанне няпростае.

З гісторыі вядома, што ва ўсіх краінах, якія станавіліся на шлях незалежнасці, маладая буржуазія падтрымлівала нацыянальна-вызваленчы рух, нацыянальнае адраджэнне. Але гэта было даўно, а ў гісторыі раз на раз

прыпадае далёка не заўсёды. Ці павернецца тварам да Бацькаўшчыны «сярэдні клас» у Беларусі? Пакуль што прыкмет такога павароту, на вялікі жаль, не відно (асобныя, адзінкавыя праявы сімпатый прадпрымальнікаў да беларушчыны мала што мяняюць). Як не завадала беларуская ідэя ранейшымі гаспадарамі жыцця, гэтак жа не спяшаюцца даць ёй месца ў душы і тыя, хто повен амбіцый і нецяярнення загаспадарыць сёння. Зрэшты, многія сённяшнія «гаспадары жыцця» — гэта тыя ж учарашнія гаспадары, толькі ў пераніцаванай скуры. Скуру пераніцавалі, а душа засталася той самай — чужой і сцюдзёнай, абыхавай да лёсу нашай мовы і культуры. «А прычём здесь язык?! — крычыць такая скасабочаная душа.— Я тожэ за незалежнасьць Беларусі, но прычём здесь язык?!»

І ўсё ж наднацыянальная хваля — веру ў гэта! — не пахавае пад сабой першыя парасткі беларускага нацыянальнага адраджэння. З’явіцца свядомыя патрыёты-беларусы і сярод прадпрымальнікаў, і сярод высокапасадных чыноўнікаў, і сярод людзей вайсковых. Яны з’яўляюцца ўжо. І ў гэтых сацыяльных сферах беларуская ідэя трохі-патрохі пачне знаходзіць разуменне і падтрымку. Толькі трэба больш актыўна гэтую ідэю прапагандаваць і трактаваць яе як ідэю нацыянальнай згоды.

— *Надзея на мову, натуральна, застаецца. Але сёння трэба ўдакладняць, якая мова нас можа з’яднаць. Калі можна чакаць перагляду існуючага правапісу і вяртання ў афіцыйную мову спадчыны Б. Тарашкевіча?*

— Якая мова можа нас аб’яднаць — зразумела: наша родная, наша цудоўная беларуская мова! Адна з самых прыгожых і мілагучных моў не толькі ў славянскім свеце, але і на абшарах заселенай людзьмі планеты. Мова, дасканала распрацаваная за стагоддзі ва ўсіх магчымых стылях пісьменства. Мова, прызнаная чалавецтвам ужо хоць бы за тое, што на ёй створаны геніяльны фальклор і вялікая мастацкая літаратура. Але пытанне я разумею — маецца на ўвазе тое, што з нашай літаратурнай мовай зараз адбываецца. А адбываюцца рэчы, не дазволеныя нават ва ўмовах таго грамадска-палітычнага і духоўна-маральнага развалу, у якім мы сёння знаходзімся. Незадаволеныя правапісам, асноўныя прыцыпы якога былі ўзаконены ў 1933 г. (удакладненні ў

1957 г. мелі прыватны характар і лічыцца рэформай не могуць), мы пачалі перайначваць нашу літаратурную мову, хто як задумае,— кожны на свой лад. Вядома, рэформа правапісу 1933 г. была нашай мове ў цэлым не на карысьць, бо зыходзіла з вульгарных палітычных установак (зрабіць яе як мага больш падобнай — і фанетычна, і граматычна, і лексічна, і сінтаксічна — на рускую). Мова была моцна знявечана, яна пачала траціць некаторыя асабліва адметныя і каштоўныя рысы. І гэта нямала садзейнічала працэсу асіміляцыі нашай мовы, яе растварэнню ў рускай.

Наспела пільная неабходнасць звярнуцца да правапісу — з тым, каб удасканааіць яго ў інтарэсах самой мовы, у інтарэсах нацыі, якая зусім не думае нівеліравацца і траціць сваё ўласнае аблічча. Патрыёты роднага слова ныйначай як пачалі выходзіць з цярпення і самапраўна вяртацца на старонках друку або да граматыкі Б. Тарашкевіча, або і да яшчэ ранейшых беларускіх граматык. Зразумець іх нецярпенне можна, але ўвогуле гэта шлях не з лепшых. Лепш было б спачатку ўзаконіць неабходныя змены ў правапісе. Чаму гэта не зроблена і не робіцца? Больш як год назад перад кіраўніцтвам Акадэміі навук Беларусі была пастаўлена задача рыхтаваць навуковую канферэнцыю, каб абмеркаваць — хоць бы «ў першым чытанні» — праект удасканалення правапісу беларускай літаратурнай мовы. На вялікі жаль, да гэтага часу такая канферэнцыя не адбылася. Віна кладзецца не толькі на навукоўцаў акадэміі, але і на тых, хто павінен выкананне такіх задач кантраляваць — на ўрад рэспублікі і на адпаведныя камісіі Вяроўнага Савета Рэспублікі Беларусь. Хачу спадзявацца, што нарэшце нашы мовазнаўцы збяруцца для прафесіянальнай размовы па гэтым пытанні. Колькі ж можна спакойна глядзець, як вуха і вока масавага чытача прывучаюць да неймавернага моўнага разнабою, а ў выніку — насаджаюць жахлівую непісьменнасць. І гэта якраз тады, калі мы ўзялі курс на ўсеагчымае пашырэнне нашай роднае мовы ў якасці дзяржаўнай. Дзяржава, якая паважае саму сябе, доўга цярпець такі хаос у літаратурнай мове не можа.

— *Дайно кажам пра прафесіяналізм у адраджэнстве. Але бываеш у розных калектывах, установах і заўважаеш: усюды аднолькавыя праблемы (са слоўнікамі,*

літаратурай і да т. п.), а працуюць над імі кожны па асобку, прыкладаючы гераічныя намаганні, зусім не ведаючы, што хтосьці клапоціцца аб тым жа. Вось бы тут злучыць высілкі... Дзіўна: чаму няма адзінага каардынацыйнага адраджэнска-прафесійнага цэнтра, які б валодаў грашыма і фінансавай розняга захад, у тым ліку і прыватныя, па рэалізацыі, напрыклад, Закона аб мовах і інш.?

— Вядома, усякую добрую справу трэба выконваць прафесіянальна, у тым ліку і работу па адраджэнні беларускай нацыі, па беларусізацыі Беларусі. Але справа гэта, апрача прафесіяналізму, вымагае перш за ўсё творчых адносін, асабістай ініцыятывы; агульныя ж прынцыпы і правілы прадугледжаны законамі і дзяржаўнымі праграмамі. Для аб'яднання высілкаў па беларусізацыі нейкі спецыяльна створаны «адраджэнска-прафесіянальны цэнтр» наўрад ці патрэбен. Давайце, нарэшце, прывыкаць, што Рэспубліка Беларусь — суверэнная, незалежная дзяржава. У яе ёсць урад (Савет Міністраў), які абавязаны праводзіць у жыццё законы рэспублікі. Закон аб мовах, Закон аб культуры, Закон аб адукацыі, Закон аб грамадзянстве — гэта тыя законы, што ў першую чаргу павінны абараняць нацыянальную годнасць народа. І грошы на фінансаванне праграм і мерапрыемстваў адраджэння, у тым ліку і прыватных, знаходзяцца ва ўрадзе. А хто ж яшчэ, апрача ўрада, матэрыяльна, фінансава падтрымае найважнейшую агульнанацыянальную справу? І чаго ж ён будзе варты, наш урад, калі ён не знойдзе сродкаў на выратаванне мовы і культуры свайго народа?

Што да праблем са слоўнікамі, літаратурай і іншым, неабходным для правядзення ў жыццё Закона аб мовах, то такія праблемы, безумоўна, ёсць. Па-першае, не будзем забываць, што яны ствараюцца наўмысна. Скажам, наўмысна чыняцца перашкоды ў справе выдання беларускай літаратуры, беларускіх часопісаў і газет, іх распаўсюджання і інш. Па-другое, праблемы ўзнікаюць з прычыны нашага няўмення працаваць, нашай безыніцыятыўнасці і непаваротлівасці. Надта ж любім, каб нехта даў гатовае яечка ды яшчэ й абдуленае. Ну, а ўвогуле, гэта зусім натуральна, што наш шлях наперад ляжыць праз выпрабаванні і пераадоленне перашкод. Іншая рэч, што мы да гэтага недастаткова падрыхтаваны, даклад-

ней — вельмі слаба падрыхтаваны. Выйсце адно — набыць належную дзяржаўную форму, кажучы высокім стылем — гартаваць дух свабоды і незалежнасці. З лакейскай аглядкай на гаспадара да заповітнай мэты не дойдзеш.

Гутарку вёў Юрась Залоска

ПАКЛАПАЦІЛІСЯ, ПАДТРЫМАЛІ... ДЗЯКУЕМ, ШАНОЎНЫЯ!..

(«Народная газета» за 2 лютага 1993 г.)

З вялікім засмучэннем прачытаў я адкрыты ліст трох вядомых вучоных, акадэмікаў РАН, «в чьих жилах течет белорусская кровь», якім, паколькі жывуць не ў Беларусі, «легче высказываться на весьма деликатные темы» і якія ўзялі на сябе абавязак папярэдзіць і такім чынам засцерагчы «свою родину от опасной ошибки и от того, что впоследствии будут называть «гримасой истории».

Падумалася: як бы зрагавалі на падобную моўную сітуацыю вучоных-акадэмікі, скажам, балгарскія ці славенскія, якія воляю лёсу вымушаны жыць далёка ад Бацькаўшчыны, што напісалі б яны Вяроўнаму Савету сваёй дзяржавы? А напісалі б яны прама процілеглае таму, што напісалі нашы землякі. Яны — тыя балгары або славенцы (або з любой іншай «крывёю ў жылах») падтрымалі б перш за ўсё адраджэнне роднай мовы і культуры на сваёй радзіме, горача прывіталі б закон, які зрабіў бы іх родную мову дзяржаўнай, і далі б дэпутатам парламенту наказ: ні ў якім разе не надавайце гэтка ж статус яшчэ адной мове, бо ў сённяшняй сітуацыі гэта будзе падпісаннем смяротнага прыговору самім сабе, будучыні свайго народа, сваёй нацыі. Але гэта — калі б балгары або славенцы... А калі беларусы, з беларускай «крывёю у жылах»... Ах ты, наша горкая, наша выклятая Богам доля! Знайшлі што сказаць свайму народу — у лёсавызначальны момант ягонай гісторыі — яго знакамітыя вучоныя сыны! Хаця ж вы, дарагія, але някемлівыя і тупаватыя землякі, не зрабіце страшную памылку — не зрабіце сваю родную, тутэйшую, неачэсаную мову мовай дакладных навук і тэхнікі **«и соответствующих предметов в средней и высшей школе»** (падкрэслена

мною.— Н. Г.). Выганяючы скаціну ў поле або кормячы яе на ферме, можаце, калі ласка, карыстацца і беларускай мовай: для гэтага яна прыдатная. Можаце на ёй і казачкі расказваць або «сцішкі» складаць. Але каб у навуку і тэхніку з ёю сунуцца?.. Ды вы што — ачмурэлі? «С мяккім рылом да в калачный ряд?» Апомніцеся!.. Зрэшты, відаць, я паспяшаўся і наконт «фермы», бо сёння і на ферме тэхніка, і там працуюць людзі, якія вывучалі дакладныя навукі. У сапраўднасці так яно ў нас і ёсць: і на ферме, і на полі вучоныя спецыялісты (заатэхнікі, аграномы) карыстаюцца рускай мовай — тою, якой іх навучылі прафесары і акадэмікі; ну, а глядзячы на іх, і даяркі са свінаркамі стараюцца патрафляць «па-культуранаму»... Так яно і круціцца. Калісьці так круцілася пры царах і панах, потым — гадоў семдзесят — пры генсеках і членах палітбюро, цяпер — пры нібыта дэмакратах і прадпрымальніках... Вось ужо дзе сапраўды паводле прымаўкі: як не ўпяклося, дык і не ўварылася!.. Мянajúцца цары, распадаюцца імперыі, утвараюцца незалежныя дзяржавы, здадзены ў музей не толькі сохі, але і першыя касмічныя спадарожнікі, а нашай мове — мове 10-мільённага беларускага народа — адукаванія і найадукаванейшыя людзі па-ранейшаму пакідаюць адну і тую ж місію, адно і тое ж права. Як у тым даўнім, напісаным гадоў трыццаць назад вершы:

Прарочылі лёс ёй — ажно да сканання
Хадзіць за хвастамі быдлячымі з пугай,
Быць моваю дворнікаў, працак ды нянек,
І то — не абчэпацца покуль прыслуга...

І да чаго ж жывучая панскасць у нашых навукоўцаў, многія з якіх, дарэчы, канчалі вясковую школку на роднай беларускай мове, што аніак не перашкодзіла ім выйсці ў вялікія людзі.

Шаноўных акадэмікаў апанавала трывога: хоць бы «переход на беларускі язык» не стаўся ў будучым грывасай гісторыі. Дык больш пачварнай і страшнай грывасы, паважаныя аўтары пісьма, чым тая, якую наклала на добрае аблічча і даверлівую душу нашага народа імперская нацыянальная палітыка, і ўявіць немагчыма! Тое, што зрабілі на нашай роднай зямлі з нашай роднаю мовай, культурай, гісторыяй,— гэта над усімі грывасамі грываса. Час дае нам, нашаму з вамі народу, магчымасць пазбыцца.— назаўсёды пазбыцца! — гэта-

га звыроднага пачварнага з'явішча. Дапамажыце яму, шаноўныя, у гэтым! Падтрымайце яго намаганні распа-стаць прыгнечаную душу, развінуць падкурчаныя крылы! А будзеце ў яго памяці жыць вечна!

І не трэба, не трэба, не трэба наганяць на людзей панічныя страхі-жахі за лёс рускай мовы на Беларусі. Нічога ёй у нас не пагражае. У Законе аб мовах напісана па-навуковаму дакладна: «Ва ўсіх агульнаадукацыйных школах Рэспублікі Беларусь **вывучэнне беларускай і рускай моў з'яўляецца абавязковым**» (арт. 24). І яшчэ: «Тэхнічная і праектная дакументацыя ў Рэспубліцы Беларускай **або рускай мове, а з улікам прызначэння — на іншай мове**» (арт. 10). Дык адкуль і з-за чаго трывога? Пра якое «самозамыканне спеціалістаў» гаворка? Хто гэтага самазамыкання патрабуе? Паводле нашых законаў і аб мовах, і аб адукацыі грамадзяне Беларусі будуць у дастатковай ступені валодаць рускай мовай, і навукоўцы, калі трэба, будуць пасылаць свае працы ў шырокі свет на рускай мове. Было б што пасылаць! Дзяржаўны статус беларускай мовы і яе добрае веданне ўсімі грамадзянамі рэспублікі перашкодаю тут не будуць. Як няма такой перашкоды для навукоўцаў балгарскіх, венгерскіх, польскіх і іншых, якія таксама творча «связаны с мировой наукой», але ў інстытутах і канструктарскіх бюро карыстаюцца роднай мовай і свае працы пішуць на роднай мове. А галоўнае — ім і ў галаву не прыходзіць заклікаць сваіх землякоў развіваць адукацыю і навуку ў сваёй дзяржаве на мове іншага народа, сваёй жа роднай мове адводзіць месца на задворках інтэлектуальнага і наогул духоўнага жыцця.

Усё корань бяды нашай у тым, што многія з нас усё яшчэ пачуваюцца «тутэйшымі», а не грамадзянамі незалежнай еўрапейскай дзяржавы Беларусь, усё яшчэ працягваюць глядзець у рот дужэйшаму суседу, усё яшчэ не навучыліся паважаць самі сябе, не набылі ў належнай меры пачуцця нацыянальнай годнасці. Калі навучымся, калі набудзем — усякія такія «далікатныя» моўныя праблемы адпадуць самі па сабе. Тое, што ў цывілізаваным свеце з'яўляецца натуральнай жыццёвай нормай, будзе гэтакаю нормай і ў нас.

А пакуль што — дзякуем, шаноўныя, што паклапаціліся, падтрымалі землякоў на гэтым шляху да агульначалавечай нормы.

ЯК НЕ СПЫНІЦЬ УЗЫХОДУ СОНЦА..

(прадмова да анталогіі «Матчына слова». Менск, 1991)

Такой анталогіі, як гэта, мабыць, няма нідзе ў свеце... Чаму? — спытаеце з недаверам. Хіба ў літаратуры іншых народаў не пісаліся вершы, апаবাদанні, эсэ і артыкулы пра родную мову — ці дзеля яе ўслаўлення, ці ў яе абарону? Хіба паэты і пісьменнікі іншых краін не выказвалі сваёй пашаны і любасці, свайго замілавання і захаплення родным словам — яго чароўным характам і яго магічнай сілай? Хіба ім не даводзілася заступацца за яго, адстойваць яго аўтарытэт і годнасць, бараніць — і ад незвычайнага чужакоў, і ад сваіх зняверцаў-адступнікаў — яго Богам дадзеныя правы? Бясспрэчна, выказвалі, бясспрэчна, даводзілася. І вядома ж, ёсць у многіх народаў анталогічныя зборнікі твораў, прысвечаныя роднай мове. Але такога, як гэты, паўтараю — няма, таму што ні ў аднае мовы на свеце няма такога праклятага лёсу, як у нашай.

Маю на ўвазе мовы народаў вялікіх і з вялікай палітычнай і культурнай гісторыяй, з тысячагадовым шляхам нацыянальнага развіцця. А беларускі народ належыць менавіта да гэтакіх. Згадаем агульнавядомае: паводе апошняга дарэвалюцыйнага перапісу, беларусаў у межах іх этнічнай тэрыторыі налічвалася чатырнаццаць мільёнаў, а кнігі на нашай зямлі пісаліся або перапісваліся яшчэ ў XI стагоддзі! Здавалася б, належачы такому шматлікаму народу і гэтак даўно пачаўшы яму служыць пісьмова, у тым ліку і яго краснаму пісьменству, наша мова павінна была б займаць сёння становішча ў свеце роўна такое, як мовы многіх іншых еўрапейскіх народаў, у прыватнасці славянскіх. Павінна была б!.. І займала б, вядома, калі б лёс самога народа нашага быў хоць трохі шчаслівейшы, калі б наша зямля з яе старажытнай культурай не была ўвесь час прадметам дзяльбы для дужэйшых суседзяў. Так, ужо з другой паловы XVIII ст. у выніку ажыццяўлення польскімі феодаламі і клерыкаламі свядомай палітыкі акаталічвання і апалячвання нашых продкаў беларуская мова пачала выцягвацца з афіцыйнага ўжытку і з побыту маёмасных класаў Беларусі. Праз два стагоддзі гэты працэс гвалтоўнай паланізацыі наблізіўся да крытычнай мяжы: беларуская мова засталася мовай вёскі, дакладней сялянства, мес-тачковай і гарадской беднаты, мовай іх штодзённага

абыходку і іх фальклору — на шчасце, незвычайна багатага.

Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. паланізацыя «тутэйшых» і іх растурзанага краю нейкі час працягвалася яшчэ больш узмоцнена. Але гісторыяй ужо былі падрыхтаваны ўмовы для іншага ходу падзей і новага павароту ў поўным драматызму лёсе беларускага народа. Па-першае, барацьба царскіх улад супроць засілля «пальшчызны» і адкрыты курс на аднаўленне праваслаўнай, ці іначай «рускай», веры і «спаконвечнага рускага духу» пасеяла ў адукаваных жыхароў краю сумненні наконт іх безагаворачнай прыналежнасці да польскай культуры, наконт беспамылковасці выбару імі сваёй духоўнай сцяжыны. Па-другое, і гэта галоўнае, у Еўропе ўжо на поўную сілу ішло нацыянальнае адраджэнне заняволеных славянскіх народаў.

Прыклад Сербіі, Балгарыі, Чэхіі, Славакіі, Славеніі, як і найбольш блізкай нам братняй Украіны, гаварыў душы і сэрцу тутэйшага інтэлігента вельмі многа і прымушаў задумацца. Да Францішка Багушэвіча — амаль не ўсё стагоддзе — нашы папярэднікі яшчэ раздумвалі, а пасля яго закліку-запавету «не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!» — ад думак-слоў перайшлі да справы, да дзеяння, да абуджэння і гуртавання нацыянальна свядомых сіл. Балазе, у Расіі нарастаа рэвалюцыйная сітуацыя, набліжаўся 1905 год. Карусь Каганец і Цётка, Янка Купала і Якуб Колас, Максім Багдановіч і Алесь Гарун, Ядвігін Ш. і Максім Гарэцкі, Вацлаў Ластоўскі і Браніслаў Тарашкевіч, Змітрок Бядуля і Цішка Гартны — вось далёка не поўны пералік паэтаў і пісьменнікаў, якія на тым часе не толькі творчасцю, але і мужнай грамадскай чыннасцю аказаліся годнымі дзяцямі Бацькаўшчыны.

Пройдуць яшчэ стагоддзі, а памяць народная будзе зноў і зноў з удзячнасцю называць імёны гэтых вялікіх рупліўцаў на ніве роднага слова. Сапраўдныя грамадзяне краю, яны не ўпусцілі дадзены гісторыяй шанц і зрабілі тое, што павінны былі зрабіць: ярка і голасна заявілі на ўвесь свет, што мова беларускага народа — законная гаспадыня ў сваім краі, што ёй няма чаго саромецца ані перад якою мовай у свеце, што яе жыццёвыя крыніцы і магчымасці невычэрпныя і таму ёй жыць вечна!..

Вечна — калі яе не выракуцца і не пакінуць родныя

дзеці зямлі-матухны Беларусі. Не адракуцца самі і не дадучь загубіць яе тым, каму яна нямілая. Вось напісаў гэтыя словы і, можа, у тысячны раз задумаўся: а за што нямілая? чаму яна павінна быць для кагосьці нялюбай-нямілай?.. Цяжка адказаць на гэтае пытанне, бо, здавалася б, каму на свеце можа яна замінаць — наша родная, наша бясконца дарагая нам матчына мова? А восі жа замінала і замінае! Колькі жыве наш народ на гэтай зямлі, столькі яна ўсё камусьці замінае! Ды так, што іншы аж ненавідзіць яе. Аж хочацца міласэрна сказаць: «Чалавеча! Брат-славянін ты ці брат-неславянін, паслухай! Ну, чаго ты так хвалюешся, што мы, беларусы, хочам на сваёй роднай зямлі карыстацца сваёю роднай мовай і таму падываем голас у абарону яе патаптаных правоў? Тваёй жа мове, мове твайго народа нішто не пагражае! Ты ведаеш, што там, дзе карані твайго роду, на Бацькаўшчыне, твая мова і культура жывуць і квітнеюць здаровенькія. Табе гэтага мала? Табе трэба, каб тым часам мая родная мова загінула? І што? Ты станеш ад гэтага разумнейшы, багацейшы і шчаслівейшы? Удумайся толькі, чалавеча!..»

Завяршаецца XX стагоддзе. На свеце па-ранейшаму неспакойна. Нібыта трохі адступіў далей жахлівы прывід тэрмайдзернай вайны. Але і ад звычайнай зброі льецца чалавечая кроў і гінуць нявінныя людзі. Абвастраюцца і міжнацыянальныя ўзаемаадносіны ў нашай разнамоўнай краіне, і ў немалой ступені з прычыны таго, што цягам доўгага часу ў грамадстве культываваліся неразумныя, нялюдскія адносіны да найдаражэйшага духоўнага скарбу кожнага народа — яго роднае мовы. Не разумеючы і не жадаючы зразумець, што мова — гэта жывая душа народа, якая патрабуе асаблівай увагі і клопату, цэнтралізаваная бюракратычная адміністрацыя, здаецца, рабіла ўсё, каб выхоўваць у людзей абыякавасць да лёсу нацыянальнай мовы, каб заглушыць і забіць у чалавеку пачуццё гордасці за сваю нацыянальную культуру, першаэлементам якой ёсць мова. Іначай сказаць, каб заглушыць і забіць у чалавеку яго душу... Але ж ніякая душа самахоць паміраць не хоча, яна супраціўляецца пагібелі, пратэстуе, сцвярджае сваё права на жыццё, яна абуралася і гневаецца, часам журыцца і плача або, адчуўшы прыліў новых сіл, то па-святочнаму ўрачыста, то інтымна ціха радуецца...

Чаго больш знойдзе чытач у гэтай кнізе: болю і пра-

тэсту, ці журбы і скаргаў, ці замілавання і радасці? Вымераць гэта цяжка, бо ў большасці выпадкаў немагчыма размежаваць гэтыя пачуцці. Яны прамаўляюць да нас, зліўшыся ў адно цэлае — у тое, што і прымусіла паэта або пісьменніка ўзяцца за пяро, што і прадыхавала яму незаменныя словы.

Неспагадны, страшна неспагадны лёс выпаў нашай роднай беларускай мове! Ды якой мове! Непаўторна п'явучай ад свайго раскошнага поўнагалосся, невычэрпна багатай лексічна і паслухмяна гнуткай у словазлучэннях, па-зямному, па-хатняму простаі і, як свежы бохан, цёплай і духмянай, па-язычніцку першароднай і вобразнай! Мове, асвечанай духам высокай старажытнай кніжнасці і дасканала распрацаванай цудоўнымі першакласнымі майстрамі. Мове, якая насуперак усім жорсткім выпрабаванням лёсу свабодна і лёгка дыхае нерастрачанай дзівоснай жыватворнай сілай!.. Дык хіба ж можа такая мова адысці ў небыццё, адмерці, згінуць праз наша нядбальства ці па чыёйсьці злой волі? Ніколі! Уласнае нядбальства мы, усаромеўшыся нарэшце да глыбіні душы нашай усенароднай, пераадолеем! А зласліўцам-нядобразычліўцам спакойна скажам: «Дарэмна стараецца! Як не спыніць узыходу яснага сонца — так і не стрымаць адраджэння нашае мовы. На радасць усім добрым людзям у свеце — яна выжыве!»

ЗМЕСТ

Беларуская мова і нацыянальна-дзяржаўны суверэнітэт	5
Незалежнасць мовы — незалежнасць духу.....	7
Пабойся Бога, святар!.....	9
Запаліць ідэяй Бацькаўшчыны.....	13
Удумліва і асцярожна: гэта ж — мова!.....	20
З гэтым і прапануецца ўвайсці ў гісторыю.....	25
Паэт — прадстаўнік нашых хворых душ на зямлі.....	29
Трэба паверыць у свой нацыянальны геній, у здольнасць пастаяць за сябе.....	34
Паклапаціліся, падтрымалі... дзякуем, шануюныя!.....	46
Як не спыніць узыходу сонца.....	49

НАШ ВЕЧНЫ ЗНІЧ

Масава-палітычнае выданне

ГІЛЕВІЧ НІА

ЯК НЕ СПЫНІЦЬ УЗЫХОДУ СОНЦА...

Рэдактар *Неаніла Баранова*
Мастак *Таццяна Кулажанка*
Мастацкі рэдактар *Віктар Жахавец*
Тэхнічны рэдактар *Людміла Карнеева*
Карэктар *Галіна Сергіенка*

Здадзена ў набор 15.04.93. Падпісана ў друк 09.06.93.
Фармат 84X108^{1/32}. Папера друк. № 1. Гарнітура літэ-
ратурная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 2,94. Ум. фарб.-
адб. 3,15. Ул.-выд. арк. 2,59. Наклад 10 000 паасобнікаў.
Зак. 460.

Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук Беларусі
і Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. 220141.
Мінск. Жодзінская, 18. ЛВ № 437. Друкарня імя Фран-
цішка (Акарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220141.
Мінск. Жодзінская, 18.

РЫХТУЮЦА ДА ДРУКУ

Голас народа — голас Божы: Лісты і тэлеграмы выбаршчыкаў у Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь / Пад рэд. Н. Гілевіча.

Найдзюк Я., Касяк І. **Беларусь учора і сяння:** Папулярны нарыс з гісторыі Беларусі.

Сухая Т., Еўдакіменка Р., Траццякевіч В., Гудзень Н. **Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ.**

Ятусевіч А., Капліч В. **Слоўнік зоопаразіталагічных тэрмінаў.**

Раманцэвіч В. **Пачаткі роднае мовы:** Дапаможнік для ўсіх.

100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі / Уклад. І. Саверчанка, З. Санько.

**ВЫДАНЬНІ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ**

Сяржаніна Г. **Грыбы: Аскаміцэты. Базідыяміцэты (гастэраміцэты, гетэрабазідыяміцэты)**. 1991. 54 с. (Беларуская навуковая тэрміналогія: Біялогія; Вып. I).

Ластоўскі В. **Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік**. 1991. XII, 832 с. (Выданьне факсімільнага тыпу).

Санько З. **Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем**. 1991. 218 с.

Гілевіч Н. **Незалежнасьць**. 1991. 47 с.

Ластоўскі В. **Што трэба ведаць кожнаму беларусу**. 3-е выданьне. 1991. 32 с.

Устаноўчы з'езд Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны: Зборнік матэрыялаў. 1992. 79 с.

Станкевіч Я. **Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш.** 3-е выданьне. 1992. 77 с.

Шчакаціхін М. **Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва**. Т. I. 1993. 336 с.

Цьвікевіч А. **«Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.** 2-е выданьне. 1993. 352 с.

Лыч Л. **Моўная рэформа 1933 года**. Ідэалагічны аспект. 1993. 38 с.

Гілевіч Н. **Як не спыніць узыходу сонца...** Публіцыстыка. 1993. 53 с.